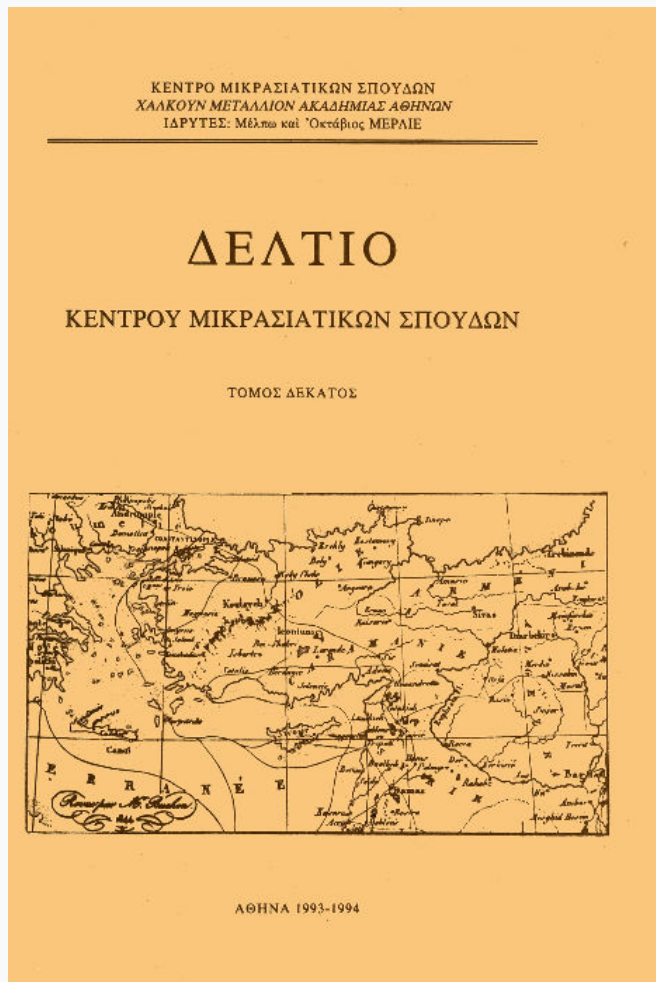

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Το πρόβλημα των προσηλυτισμών στη Μ.Ασία με
αφορμή υπόμνημα της φιλεκπαιδευτικής
εταιρείας Σμύρνης (1887)

Αρ. Π. Στεργελλής

doi: [10.12681/deltiokms.99](https://doi.org/10.12681/deltiokms.99)

Copyright © 2015, Αρ. Π. Στεργελλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στεργελλής Α. Π. (1993). Το πρόβλημα των προσηλυτισμών στη Μ.Ασία με αφορμή υπόμνημα της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας Σμύρνης (1887). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 205-234.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.99>

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΩΝ ΣΤΗ Μ. ΑΣΙΑ
ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ (1887)*

Α. *Ἡ ἱστορική πλευρὰ τῶν προσηλυτισμῶν.
Περιγραφή καὶ περιεχόμενο τοῦ ὑπομνήματος.*

Στὴ μακρὰ πορεία τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐλλαδικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ χώρου μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πρὶν καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, παρατηροῦνται πολλὲς θετικές πλευρᾶς (ὅπως π.χ. ὁ ἐλληνικὸς Διαφωτισμός), καθὼς καὶ ἀρνητικές. Στὶς τελευταῖες αὐτὲς περιλαμβάνονται τὰ σοβαρὰ προβλήματα ἀπὸ τὶς προσπάθειες προσηλυτισμοῦ ποὺ κατέβαλαν καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι μισσιονᾶριοι¹

---

* Πρόδρομη ἀνακοίνωση τοῦ θέματος ἔγινε στὸ συνέδριο «Ἑλλάδα καὶ Μικρὰ Ἀσία», ποὺ ὄργάνωσε τὸ 1885 τὸ Κολέγιο Anatolia στὴ Θεσσαλονίκη.

1. Μὲ τὸν ὄρο «μισσιονᾶριοι», ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ τὸ ὑπόμνημα ποὺ σχολιάζομε καὶ ἐκδίδομε, ἐννοοῦμε τοὺς ἱεραποστόλους τῆς Δύσης ποὺ προσπαθοῦν στὴν Ἀνατολὴ νὰ προσηλυτίσουν τοὺς Ὀρθοδόξους στὸ δόγμα τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἱεραποστόλους ποὺ ἐργάζονται γιὰ τὴν προσέλευση ὁπαδῶν ἄλλων θρησκευμάτων στὸν Χριστιανισμό. Γιὰ τὴ δράση τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων μισσιοναρίων στὴν Ἀνατολὴ, καὶ εἰδικότερα στὴν Ἑλλάδα καὶ Μικρὰ Ἀσία, τὸν 19ο αἰ. βασικὲς πηγὲς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἱστορίες τῶν Α. Διομήδη Κυριακοῦ, Χρυσ. Παπαδοπούλου, Φιλ. Βαφεῖδη, Β. Στεφανίδη. Πολλὲς βιβλιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα παρέχει ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ καθηγητῆ Γ. Μεταλληνοῦ, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19^ο αἰ.*, Ἀθήνα 1977. Βλ. καὶ Α. Διομήδης Κυριακός, *Ἀντιπαπικά*, τ. Α' (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολή»), Ἀθήνα 1893· Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα ἐν Κωνσταντινουπόλει», *Πάντατος*, τ. 14 (1922), σ. 340 κ.ε.· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΓ', σ. 432· Ch. Frazee, *Catholics and Sultans, The Church and the Ottoman Empire (1453-1923)*, Λονδίνο 1983. Στὸν ἐλληνικὸ τύπο τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ. τὸ θέμα τῶν προσηλυτισμῶν συναντᾶται σὲ πολλὰ ἄρθρα καὶ μελέτες. Γιὰ τὴν παρούσα μελέτη εἶδαμε κυρίως τὶς ἐφημερίδες τοῦ 1887 *Νέα Σμύρνη* τῆς Σμύρνης, *Βυζαντίς* καὶ *Νεολόγος* τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴ θρησκευτικὴ ἐφημερίδα *Ἀνάπλασις* τῆς Ἀθήνας· ἐπίσης τὰ περιοδικὰ *Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* καὶ *Ξενοφάνης*.

στην Ἀνατολή, οἱ ὁποῖοι μὲ διάφορους τρόπους, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἐκπαίδευση, ἐπεδίωκαν νὰ κερδίσουν ὁπαδοὺς καὶ νὰ διορθώσουν κατὰ τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοὺς τὰ κακῶς κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Στὰ ζητήματα τὰ θρησκευτικὰ, καὶ εἰδικότερα τοῦ προσηλυτισμοῦ, πολὺ συχνὰ ἐμπλέκεται καὶ ὁ πολιτικὸς παράγοντας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνετα δύσκολα ἡ διάκριση μεταξύ θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς φύσης τῶν ζητημάτων αὐτῶν, πού ἀποκοτῶν βάθος καὶ προεκτάσεις ἄξια πάντα ἰδιαίτερης ἔρευνας. Γιὰ τὴν περίοδο στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ὑπόμνημα πού ἐξετάζομε θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα, καθὼς οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις κατεῖχαν κυρίαρχη θέση στὶς συνειδήσεις καὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐξακολουθοῦσαν ἀκόμη καὶ πολέμους νὰ προκαλοῦν. Μικρὰ καὶ μεγάλα κράτη πίστευαν ὅτι μὲσω τῆς θρησκείας μπορούν νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν πού ἐποφθαλμιούσαν καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἐπιρροή τους. Σύμφωνα μὲ δημοσίευμα θρησκευτικῆς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς², τὰ δυτικὰ κράτη, πρὶν ἀποστείλουν στρατιωτικὲς δυνάμεις, ἐξέπλυναν τοὺς θρησκευτικοὺς προπαγανδιστὲς γιὰ τὴν προσοικείωση τῶν πληθυσμῶν, προετοιμάζοντας τὸ ἔδαφος τῆς πολιτικῆς ἐνέργειας.

Κατὰ τὸ χρόνο σύνταξης τοῦ ὑπομνήματος μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἡ μέθοδος τῆς πολιτικῆς διεΐσδυσης μὲ θρησκευτικὴ κάλυψη ἦταν σὲ χρῆση ἀπὸ ὅλα τὰ μεγάλα κράτη. Ἡ Ρωσία π.χ. ἀπέστειλε θρησκευτικοὺς πράκτορες σὲ περιοχὲς ὅπως τὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ ἡ Παλαιστίνη³, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται παράπονα καὶ προστριβὲς μεταξύ ὁμοδόξων.

Σὲ ἀπομακρυσμένες περιοχὲς, ὅπως ἡ Συρία, ἡ συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ὁρθόδοξων ἀποδιδόταν στὴ δράση τῶν θρησκευτικῶν προπαγανδῶν. Στὴ Μακεδονία οἱ ποικίλες προπαγάνδες (αὐστριακὴ, πανσλαβιστικὴ, ρουμανικὴ), πού κάποτε ὑπέθαλπαν καὶ οἱ Καθολικοὶ, μὲ τοὺς «πολιτικὸς ἱεραποστόλους», ὅπως εὐστοχα ἀποκαλοῦνται οἱ μισσιονάριοι, προκαλοῦσαν τὶς ἀνησυχίες τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ εὐκαιριακὴ προσέγγισή του στὴν τουρκικὴ ἐξουσία, πού μερικὲς φορὲς αἰσθανόταν κίνδυνο κατὰ τῆς ἀσφάλειας καὶ συνοχῆς τοῦ κράτους⁴.

Σχετικὰ μὲ τὴ Μικρὰ Ἀσία, νομίζομε ὅτι ἡ δράση τῶν μισσιοναρίων ἐκεῖ καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν Ἑλληνορθόδοξων εἶχαν σοβαρὲς προεκτάσεις καὶ συνέβαλαν ὡς ἓνα βαθμὸ μαζὶ μὲ ἄλλους παράγοντες στὰ γεγονότα πού κατέληξαν στὸν ἀφανισμό τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΑΥΕ) σώζεται ἀντίγραφο μακροῦ ὑπομνήματος, σχετικοῦ μὲ τὸ θέμα τῶν προσηλυτισμῶν,

2. *Ἀνάπλασις*, 1 (1887), σ. 45. Πβ. «Ὁ ἀγγλικὸς θρησκευτικὸς προσηλυτισμὸς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ», ἐφημ. *Νέα Σμύρνη*, 4 Νοεμ. 1887 (ἀρ. 3534), σ. 3.

3. D. Horwood, *The Russian Presence in Syria & Palestine 1843-1914*, Ὁξφόρδη 1969, καθὼς καὶ *Νεολόγος*, 18 Μαρτ. 1887 (ἀρ. 5334), σ. 2, στ. 1, καὶ 12 Νοεμ. 1887 (ἀρ. 5525), σ. 2, στ. 1-2.

4. *Νεολόγος*, 30 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 5514), σ. 2, στ. 1-5 — 2 καὶ 5 Δεκ. 1887 (ἀρ. 5541 καὶ 5544), σ. 2, στ. 4-5 καὶ σ. 2-3, στ. 4-1 ἀντίστοιχα πβ. *Βυζαντίς*, 13 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 5182), σ. 2, στ. 4.

ἀπευθυνόμενο από τη Φιλεκαπαιδευτική Ἑταιρεία Σμύρνης πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸ Χαρίλαο Τρικούπη (1908, Α29/3, «Ἑκπαιδευτικά-Κοινοτικά»). Εἶναι τοῦ Νοεμβρίου 1887, βρίσκεται ὁμως στὰ ἔγγραφα τοῦ 1908, γιατί τότε δόθηκε λύση στὸ ζήτημα ποῦ ἔθετε τὸ ὑπόμνημα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ὑποβολή του σὲ ἀντίγραφο στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τὸ 1907, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ εἴκοσι σελίδες. Τὸ πρωτότυπο τοῦ ὑπομνήματος δὲν βρέθηκε, παρὰ τὴ σχετικὴ ἔρευνα ποῦ ἔγινε. Ἔτσι λείπουν τὰ τμήματα ἐκεῖνα στὴ θέση τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἀποσιωπητικά στὸ χειρόγραφο τοῦ ἀντιγράφου.

Τὸ ὑπόμνημα διαιρεῖται σὲ πρόλογο καὶ τρία μέρη καὶ ἔχει τὸ ἐξῆς περιεχόμενο περιληπτικά:

Στὸν πρόλογο ἐπισημαίνεται ὁ κίνδυνος ποῦ διατρέχουν οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὶς προσηλυτιστικὲς ἐνέργειες τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν μισσιοναρίων, ὅπως παλαιότερα τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν.

Τὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρεται στὴ δράση ποῦ ἀνέλαβαν οἱ καθολικοὶ μισσιοναριοὶ μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεπῆ στὴ Βιέννη καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Μεγάλου Πέτρου, γεγονότα ποῦ ἀνέκοψαν τοὺς ἐξισλαμισμοὺς. Κατόπιν ἀναφέρεται στὴν ἐμφάνιση τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ στὴν ἀρθρογραφία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου, ἰδιαιτέρα τοῦ γαλλικοῦ, ὑπὲρ τῆς διάδοσης στὴν Ἀνατολὴ τῆς γλώσσας καὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρθρογράφων.

Τὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὴ χρησιμοποίηση ἀπὸ τοὺς ξένους τῶν σχολείων γιὰ τὴν πολιτιστικὴ διείσδυσή τους στὴ Μικρὰ Ἀσία. Σὲ τρία μεγάλα παρθεναγωγεῖα μεὶ οἰκοτροφεία ποῦ ἴδρυσαν, τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Ἐλέου, τῶν Πρωσίδων Διακονιστῶν καὶ τελευταῖα τοῦ Τάγματος τῆς Παναγίας τῆς Σιών, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσε πλῆθος κοριτσιῶν εὐτόρων ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν, γίνονταν ἀντικείμενο ἐμπαιγμοῦ ὁ ἔθνισμός καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων. Μὲ πιὸ ἔντονο τὸν προσηλυτισμὸ στὰ σχολεῖα τῶν Καθολικῶν, τὰ κορίτσια ἀποφοιτοῦσαν ἔχοντας ἄγνοια τῆς γλώσσας, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καὶ ὄλων τῶν στοιχείων ποῦ ἐμπνέουν τὴν ἀγάπη στὴν πατρίδα. Οἱ ξένοι ἴδρυσαν σὲ πολλὰς λαϊκὰς περιοχὰς δημοτικὰ σχολεῖα, στὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσαν Ἕλληνες δασκάλους. Ἐδειξαν καθαρὰ τὶς προθέσεις τους μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ σεισμοῦ τῆς Ἐρυθραίας, Κρήνης καὶ Χίου, ὁπότε κατέφυγαν στὴ Σμύρνη πολλὰ ἀπροστάτευτα ὄρφανὰ ἀπὸ τὶς περιοχὰς αὐτὰς. Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας οἱ ξένοι τὰ περιέβαλλαν καὶ ταυτόχρονα τὰ δίδαξαν τὴν ἀρνησιθρησκεία, ὁπότε οἱ Σμυρναῖοι ἀντέδρασαν.

Στὸν Μπουρνόβα ἔγιναν σοβαρὰ ἐπεισόδια λόγῳ προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν.

Οἱ Ἴταλοι ἔκαναν πρόταση ποῦ ἀπορρίφθηκε νὰ διδάσκεται δωρεὰν στὰ σχολεῖα ἡ Ἰταλικὴ, ἴδρυσαν ὁμως «δημοτικὸ» καὶ παρθεναγωγεῖο μεὶ οἰκοτροφεῖο καὶ στὸν Βουτζᾶ καθολικὸ σεμινάριο. Στὸ ἴδιο χωριὸ Γαλλίδες καλόγριες ἴδρυσαν παρθεναγωγεῖο.

Στὴ Μαγνησία Δυτικοὶ καὶ Διαμαρτυρόμενοι ἴδρυσαν σχολεῖα, ὅπου φοιτοῦσαν ἐλληνόπουλα, καὶ στὴ Μερσίνα σχεδιαζόταν κάτι παρόμοιο.

Στήν Καισάρεια ὁ Μητροπολίτης, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει Δυτικούς καὶ Διαμαρτυρομένους, ἱδρυσε τὴ Ροδοκανάκειο Ἱερατικὴ Σχολή, γυμνάσιο καὶ παρθεναγωγεῖο. Τὸ τουρκικὸ κράτος σκόπιμα ἀφήνει τοὺς ξένους νὰ δροῦν σὲ βάρος τῶν Ὀρθοδόξων, ποὺ ἀμύνονται μὲ θάρρος καὶ βελτίωσαν τὰ σχολεῖα τοὺς τὴν τελευταία δεκαετία. Οἱ Σμυρναῖοι προσπαθοῦν στὸ μέτρο τῶν δυνάμεών τους νὰ βοηθήσουν τοὺς τουρκόφωνους Μικρασιάτες νὰ ἐκπαιδευθοῦν στὰ ἑλληνικὰ μὲ ἴδρυση σχολείων, ἀλλὰ οἱ οικονομικὲς δυνάμεις τοὺς δὲν ἐπαρκοῦν.

Στὸ τρίτο μέρος τοῦ ὑπομνήματος ἀναφέρεται ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης μέχρι στιγμῆς καὶ προτείνονται καὶ ἄλλα κατάλληλα μέτρα ποὺ θὰ πρέπει νὰ ληφθοῦν στὸ ἐξῆς. Ὅταν ἐκδηλώθηκε προσπάθεια προσηλυτισμοῦ σὲ βάρος τῶν παιδιῶν τῶν σεισμοπλήκτων περιοχῶν (τὸ 1881), οἱ Σμυρναῖοι βοήθησαν στὴν ἀνέγερση σχολείων στὶς κωμοπόλεις ποὺ καταστράφηκαν ἢ πλήρωσαν τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων. Στὴ Σμύρνη μὲ δαπάνη τῆς οἰκογένειας Κιουπετζόγλου ἀνοικοδομήθηκε τὸ Κεντρικὸ Παρθεναγωγεῖο μὲ τὰ παραρτήματά του, στὸ ὁποῖο φοιτοῦν περισσότερα ἀπὸ 1.500 κορίτσια.

Ἄλλὰ τὸ Κεντρικὸ Παρθεναγωγεῖο δὲν ἱκανοποιοῦσε τὶς ἀνάγκες τῶν κοριτσιῶν τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν, ποὺ ἐπιθυμοῦσαν καλύτερη μόρφωση, ξένες γλῶσσες καὶ μουσικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ κατέφευγαν πρῶτα στὰ σχολεῖα τῶν Καθολικῶν καὶ κατόπιν στὸ σχολεῖο τῶν Πρωσσίδων Διακονισσῶν. Γιὰ νὰ τεθεῖ τέρμα στὴν κατάσταση, ἰδρύθηκε ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία μὲ σκοπὸ τὴ σύσταση παρθεναγωγείου μὲ οἰκοτροφεῖο, ὅπως τὸ Ἀρσάκειο στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ Ζάππειο στὴν Κωνσταντινούπολη. Λίγοι Σμυρναῖοι κατέβαλαν ἀθόρυβα χιλιάδες λίρες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ σχολείου, ποὺ σήμερα ὀνομάζεται «Ὀμήρειο». Ἔχει πρόγραμμα πλήρους Γυμνασίου μὲ διδασκαλεῖο καὶ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἰσότιμο μὲ τὸ Ἀρσάκειο. Ἀπέσπασε ὄλες τὶς Ἑλληνίδες ἀπὸ τὸ παρθεναγωγεῖο τῶν Πρωσσίδων Διακονισσῶν καὶ ἐπέτυχε ἀπόλυτα νὰ τοὺς ἐμπνεύσει τὰ ἰδανικά ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ὅταν γίνουν μητέρες.

Οἱ ἐπόμενοι στόχοι τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας εἶναι: ἡ ἴδρυση στὴ Σμύρνη δημοτικῶν σχολείων ποὺ θὰ λειτουργήσουν κοντὰ στὰ ξένα, γιὰ τὰ ἄπορα παιδιά, στὰ ὁποῖα θὰ μοιράζονται δωρεὰν τὰ βιβλία τους, κατὰ τὴν τακτικὴ τῶν Διαμαρτυρομένων· καὶ ἡ χορήγηση ὑποτροφιῶν σὲ μαθήτριες τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, γιὰ νὰ σπουδάσουν δασκάλες, νὰ διδάξουν κατόπιν δωρεὰν στὶς πατρίδες τους καὶ νὰ μεταδώσουν τὰ ἑλληνικὰ στοὺς τουρκόφωνους Ἑλλήνες, ἰδίως στὰ κορίτσια, ποὺ προορίζονται νὰ ἀναθρέψουν παιδιά. Τὴ διδασκαλία αὐτὴ μόνο Μικρασιάτισσες μποροῦν νὰ τὴν ἀναλάβουν.

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία δὲν ἔχει τὰ οικονομικὰ μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν δύο αὐτῶν σκοπῶν, ποὺ θὰ περιορίζαν τὴ δράση τῶν προσηλυτιστῶν· γι' αὐτὸ προτείνει στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ διαθέσει αὐτὴ τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ γιὰ εἴκοσι οἰκότροφες μαθήτριες ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, γιὰ τὴ δημιουργία 4-5 δημοτικῶν σχολείων χάριν

τῶν ἀπόρων τάξεων καὶ γιὰ τὴν ἐπιχορήγηση μερικῶν ἀπὸ αὐτὰ ποῦ ὑπάρχουν. Γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς θὰ χρειάζονταν τὸν πρῶτο χρόνο 50.000 φράγκα καὶ κατοπιν 40.000.

Ἄν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση, ποῦ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἐλπίδα, δεχθεῖ, θὰ πρέπει νὰ τηρηθεῖ ἀπόλυτη μυστικότητα γιὰ τὸ φόβο τῆς προδοσίας.

Β. Δράση τῶν μισσιοναρίων καὶ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὴ Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. παρατηρεῖται μεγάλη ἀνηθροσύνη τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ κατάστασή του δημιουργεῖται δυσμενὴσχόλια⁵. Ἡ αἰτία ἀποδίδεται στὴν ἀδράνεια μητροπολιτῶν καὶ γι' αὐτὸ προτείνεται στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως νὰ σταλοῦν στὶς μητροπόλεις μητροπολίτες γνώστες τῆς γλώσσας τοῦ τόπου καὶ τῆς τουρκικῆς. Ἐξάλλου οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες καὶ οἱ ἄλλες ἀδυναμίες τοῦ τουρκικοῦ κράτους δημιουργοῦν προσδοκίες γιὰ ἀλλαγὴ στὴν πολιτικὴ κατάσταση, ἐνῶ ταυτόχρονα τὰ ἰσχυρὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἄμεση ἐξυπηρέτησὴ τῶν συμφερόντων τους στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ποῦ, καθὼς προσπαθεῖ νὰ ἐκσυγχρονισθεῖ, ἔχει τὴν ἀνάγκη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχει⁶. Χρεοκοπία καὶ ἐξάρτηση συνθέτουν τὴν κατάσταση τῆς Τουρκίας τὴν ἐποχὴ αὐτή.

Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀνοχῆς γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἰδέες ποῦ κυκλοφοροῦσαν στὴ χώρα παλαιότερα, ἐφόσον δὲν ἔθιγαν τὴ μουσουλμανικὴ θρησκεία, δημιουργοῦσε εὐχέρεια ἐγκατάστασης καὶ διακίνησης τῶν μισσιοναρίων, ποῦ δίδασκαν, ἀνοίγαν σχολεῖα καὶ προσηλύτιζαν ἐλεύθερα, μὲ τὸν ὄρο νὰ μὴ δημιουργοῦν πρόβλημα γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους⁷. Στόχος τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ἦταν οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοί, ποῦ, κατὰ τὴν ἄποψη Προτεσταντῶν μισσιοναρίων, ἦταν λογικὸ καὶ χριστιανικὸ νὰ φωτισθοῦν καὶ νὰ

5. Βλ. στὸν *Νεολόγο*, 1 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 5390), σ. 2, στ. 1 τις ἀπόψεις τοῦ ἐκδότη τῆς καραμανλίδικης ἐφημερίδας Ἀνατολή.

6. Γιὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας βλ. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λαγοδοσία 1879-1881*, Σμύρνη 1881, σ. 4· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σσ. 367, 369· J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)*, Παρίσι 1977, σσ. 59-62, 210· βλ. καὶ τὴ συναγωγή μελετῶν μὲ ἐπιμέλεια Μ. Kent, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1984, σσ. 11, 53, 112, 118.

7. Βλ. τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Φουὰτ Πασᾶ πρὸς τοὺς πρεσβευτὲς τῆς Τουρκίας ἀπὸ 25 Μαρτίου 1867, Σ. Ἀντωνόπουλος, *Μικρὰ Ἀσία*, Ἀθήνα 1907, σ. 60. Σχετικὰ βλ. καὶ «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 2 (1904-5), σ. 353. Τὸ τουρκικὸ κράτος ἔπαυσε νὰ τηρεῖ τὴν ἴδια εὐνοικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς μισσιοναριοὺς τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπομνήματος (βλ. παρακάτω).

ἀλλάξουν ζωή, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ προσελκύσουν τοὺς Μουσουλμάνους⁸. Ὅσοι δέχονταν τὸ ξένο κήρυγμα —καὶ δὲν ἦταν πρόθυμοι σ' αὐτὸ οἱ ἑλλη- νικῆς καταγωγῆς πληθυσμοὶ— προσελκύνονταν καὶ ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα προνό- μια ποὺ ἀπολάμβαναν τὰ ἄτομα ποὺ εἶχαν τὴν προστασία ξένης δύναμης ἢ πρέσβευαν δόγμα μὴ ὀρθόδοξο (Φραγκολεβαντίνο καὶ Λατινοραγιάδες)⁹.

Σὲ δὲ τι ἀφορᾶ τοὺς Καθολικοὺς, ἡ προσπάθεια διεύρυνσης τοῦ πυρήνα ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. μὲ τις πρῶτες διομολογήσεις μεταξὺ Παρισίων καὶ Κωνσταντινου- πόλης. Ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίᾳ δημιουργοῦνται οἱ θεσμοὶ (Κολλέγιο Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἀργότερα ἡ *Propaganda Fide*) ποὺ τῆς ἔδιναν τὴ δυνατότητα νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο τῆς διάδοσης τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῆς στὴν Ἀνατολή. Ἡ παρουσία τῶν Καθολικῶν ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονη στὴν κοσμοπολίτικη Σμύρνη, ποὺ προσφερόταν γιὰ δράση ὄλων τῶν ἐθνοτήτων καὶ τῶν δογμάτων. Ἡ πόλη, μὲ τὸν Φραγκομαχαλὰ τῆς¹⁰, ἦταν γνωστὸ κέν- τρο δράσης Καθολικῶν ἀπὸ τις ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Διέθετε ἀρχιεπισκοπή, πολλὰς καθολικὲς ἐκκλησίες, σχολὴ προπαγάνδας καὶ ἰνστιτούτο Καπου- τίνων γιὰ ἀνατολικὲς ἱεραποστολές¹¹. Τὰ περισσότερα φραγκοχιώτικα βι- βλία ἐκδίδονται στὴ Σμύρνη¹².

Χάρις στὴν τακτικὴ τῆς Ἁγίας Ἐδρας καὶ τῶν καθολικῶν κρατῶν, πρῶ- τα τῆς Γαλλίας, ποὺ εἶχε τὴν προστασία τῶν Καθολικῶν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, καὶ πολὺ ἀργότερα τῆς Ἰταλίας, καθολικοὶ μοναχοὶ ἀσκοῦ- σαν, ἐκτός ἀπὸ τὰ θρησκευτικά, καὶ ἐκπαιδευτικά καθήκοντα, κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα συγκαλύπτονταν ἄλλοι σκοποὶ. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ 1638, ὁπότε ἰδρύ- εται στὴ Σμύρνη ἀπὸ Ἰησουῖτες τὸ πρῶτο καθολικὸ σχολεῖο¹³, τὰ σχολεῖα τῶν ἑτεροδόξων γνωρίζουν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἄνθηση.

Ἡ παρουσία διαμαρτυρομένων μισσιοναρίων στὸν ἑλλαδικὸ καὶ μικρα- σιατικὸ χῶρο καθυστερεῖ σὲ σχέση μὲ τοὺς Καθολικοὺς. Τὸ 1820 ἐμφανίζον-

8. Φυλλάδιο τοῦ Ἀγγλικανοῦ μισσιοναρίου H. H. Jessup, *The Greek Church and Protestant Mission*, Βηρυττός 1891, σ. 9. Ἐπίσης I. Σκαλτσούνης, «Οἱ ἱεραπόστολοι τοῦ Προτεσταντι- σμοῦ», *Ἀνάπλασις*, ἔτος 9 (1896), σ. 145, καὶ Μεταλληνός, σ. 96 κ.ε.

9. Ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Δύσις, *ἦτοι ἱστοριοκοκρική θεωρία τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικῶν ἱεραποστόλων* (μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικά), Ἀθήνα 1860, σ. 37· Π. Κοντο- γιάννης, *Οἱ προστατευόμενοι*, Ἀθήνα 1917· Φ. Φάλμπος, *Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1969, σσ. 222-3· *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σ. 371.

10. Βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Φάλμπου γιὰ τὸν Φραγκομαχαλὰ καὶ τὴ μελέτη τοῦ ἴδιου «Ὁ Φραγκο- μαχαλὰς τῆς Σμύρνης καὶ τὰ φραγκοχιώτικα βιβλία», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 8 (1959), σσ. 173-226.

11. Φάλμπος, «Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης καὶ τὰ φραγκοχιώτικα βιβλία», σσ. 185, 187· X. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σ. 13· Φάλμπος, *Ὁ Φραγκομαχαλὰς τῆς Σμύρνης*, σσ. 89, 92· Frazee, σ. 229.

12. E. Dalleggio, «Bibliographie analytique d'ouvrages religieux en grec imprimés avec des caractères latins», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 9 (1961), σ. 389 κ.ε.

13. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 375.

ται στη Σμύρνη μισσιονάριοι της *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)*¹⁴ και η Σμύρνη γίνεται σιγά σιγά, παρά το ότι το υπόμνημά μας δέν κάνει λόγο για δράση 'Αμερικανών μισσιοναρίων, ένα από τα κύρια όρητήρια 'Αμερικανών Διαμαρτυρομένων στη Μεσόγειο¹⁵ (δπως ή Μάλτα, ή Κέρκυρα, ή Σύρος)· ή έκλογή της όφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν συνειδητοποιηθεί οί λόγοι για τους όποιους ή Σμύρνη προσφερόταν καλύτερα από όποιαδήποτε έλλαδική πόλη για την ανάπτυξη τής εκπαιδευτικής δράσης τους¹⁶. 'Η πρώτη έλληνική έφημερίδα τής Σμύρνης 'Ο *Φίλος τών Νέων* εκδόθηκε από 'Αγγλοαμερικανούς μισσιοναρίους τό 1830¹⁷. 'Αν ληφθεί υπόψιν και τό γεγονός ότι τά πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια οί διαμαρτυρόμενοι μισσιονάριοι άσκούσαν στην έλληνική εκπαίδευση άποφασιστική επίδραση, έξηγείται γιατί λαϊκοί και εκκλησιαστικοί αντίδρουσαν έντονα στις κινήσεις τών «Λουθηροκαλβίνων», δπως άποκαλόυσε τους Διαμαρτυρομένους πατριαρχική έγκύκλιος του 1836¹⁸. Τό Πατριαρχείο υπέδειξε τή σύσταση πνευματικών εκκλησιαστικών έπιτροπών κατά έπαρχίες και κεντρικής πατριαρχικής έπιτροπής, πού θά επέβλεπαν σε όλα τά πνευματικά ζητήματα¹⁹. Στη Σμύρνη ξέσπασε τόν ίδιο χρόνο πολεμική με φυλλάδια μεταξύ 'Αμερικανών μισσιοναρίων και τής εκκλησιαστικής έπιτροπής τής πόλης²⁰. 'Η δράση τών 'Αμερικανών μισσιοναρίων (πού καλύπτε και τήν άγγλική πλευρά) συνεχίστηκε ως τή μικρασιατική καταστροφή, είχε όμως έπιτυχίες κυρίως μεταξύ τών 'Αρμενίων. 'Η κίνηση τών Διαμαρτυρομένων ένισχύθηκε από τό 1847, όποτε απέκτησαν εκκλησιαστική ανεξαρτησία και σωματειακή όντότητα οί 'Αρμένιοι Διαμαρτυρόμενοι²¹.

Μετά τους 'Αμερικανούς παρουσιάζονται Γερμανοί μισσιονάριοι, πού ίδρυσαν νοσοκομείο στην Πόλη και τό 1853 γυμνάσιο τών Διακονιστών στη

14. P. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches 1820-1870*, Σικάγο 1937, σ. 71.

15. Ι. Καμρίρης, *Όρθοδοξία και Προτεσταντισμός*, 'Αθήνα 1937, σ. 281 κ.έ.· Κ. Λαμπρόλος Χ'Νικολάου, *Ό μισσιοναρισμός και Προτεσταντισμός εις τάς 'Ανατολάς...*, Σμύρνη 1837 (και 'Αθήνα 1837): Μεταλληνός, σσ. 58-62, 78.

16. Shaw, σσ. 116-7.

17. Λαμπρόλος Χ'Νικολάου, σ. 23· Χ. Σολομωνίδης, *'Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*, 'Αθήνα 1959, σσ. 10-1.

18. Μ. Γεδεών, *Κανονικά διατάξεις, έπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τών 'Αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από 'Αδριανουπόλεως*, τ. Β', Κωνσταντινούπολη 1889, σ. 273.

19. Κ. Μαμώνη, «'Αγώνες του Οίκουμενικού Πατριαρχείου κατά τών μισσιοναρίων», *Μνημοσύνη*, τ. 8 (1980-1), σσ. 182-4.

20. 'Εκτός από τό έργο πολεμικής του Κ. Λαμπρόλου Χ'Νικολάου πού αναφέρθηκε βλ. και Κ. Παπαδόπουλος, «Οί διευθυνται τής Εδωγγελικής Σχολής Σμύρνης Νεοκλής Παπάζογλου και Βενέδικτος Κωνσταντινίδης», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τ. 10 (1963), σ. 427 κ.έ.

21. Shaw, σ. 91· C. Hamlin, *Among the Turks*, Ν. 'Υόρκη 1878, σ. 134.

Σμύρνη για έσωτερικές μαθήτριες²², όπως αναφέρεται και στο υπόμνημα²³: οι ίδιοι το 1875 ίδρυσαν στη Βόννη σύλλογο θεολόγων και λογίων για ιεραποστολές στην Ανατολή²⁴. Ακολουθεί το 1883 η ίδρυση του Ευαγγελικού Συνδέσμου Σμύρνης, που είχε στενές σχέσεις με τους Αμερικανούς μισσιοναρίους και έπαιρνε από αυτούς ετήσιο επίδομα²⁵.

Σε σχέση με τους Καθολικούς, η σφοδρή πολεμική μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας που προϋπήρχε συνεχίζεται όλο τον 19ο αί. με αντίρρητικά φυλλάδια, πατριαρχικές και παπικές εγκυκλίους²⁶ κ.ά. Το 1838 εκδίδεται εγκύκλιος της Πατριαρχικής Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως κατά των παπικών καινοτομιών, για την οποία ήταν σύμφωνα τα τέσσερα Όρθόδοξα Πατριαρχεία της Ανατολής, αλλά η προσπάθεια διείσδυσης της Καθολικής Εκκλησίας δεν σταματά με τη μορφή της ίδρυσης σχολείων από μοναχικά τάγματα²⁷. Στόν τομέα των θηλέων της Σμύρνης τα γνωστότερα είναι τα αναφερόμενα στο υπόμνημα παρθεναγωγείων Άδελφών του Ελέους (το λεγόμενο της Πρόνοιας, 1839;) και των Μοναχών της Σιών, που ιδρύθηκε από τον Καθολικό Αρχιεπίσκοπο της Σμύρνης το 1875. Η τάση της δημιουργίας σχολείων ενισχύθηκε μετά το Χάτι Χουμαγιούν (1856) και τον γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870, όποτε τα μοναχικά τάγματα αναγκάσθηκαν να καταφύγουν στην Ανατολή. Εκτός από τους μοναχούς των άλλων ταγμάτων, ιδιαίτερο τάγμα αποτελούσαν οι *Frères des Écoles Chrétiennes*, που διατηρούσαν το 1882 τρία κατώτερα σχολεία και λύκειο στην Πόλη²⁸. Άλλα και εκτός από την Πόλη, κάθε μεγάλο άστικό κέντρο της Αυτοκρατορίας είχε Λατίνους μισσιοναρίους²⁹.

Άπό την πλευρά της Γαλλικής Κυβέρνησης ιδρύεται το 1883 η *Alliance*

22. *Ήμερολόγιον και οδηγός της Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 275 και 288· J. Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Έδιμβουργο 1910, σσ. 161-2.

23. Βλ. σ. 228.

24. Καρμίρης, *δ.π.*, σ. 277.

25. Κ. Μαμώνη, «Σωματειακή οργάνωση του Έλληνισμού στη Μ. Άσία, Β΄, Σύλλογοι της Ίωνιας», *ΔΙΕΕ*, τ. 28 (1985), σ. 92.

26. Ι. Καρμίρης, *Τά δογματικά και συμβολικά μνημεία της Όρθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. Β΄, Άθήνα 1953, σ. 893 κ.έ.· Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικών και Όρθοδόξων*, Άθήνα 1958, σ. 410· Frazee, *δ.π.*, σσ. 227, 234.

27. *Ήμερολόγιον και οδηγός της Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 284-6· F. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople...*, Παρίσι 1894², σ. 367· Φάλμπος, *Ό Φραγκομαχαλάς της Σμύρνης*, Άθήνα 1969, σσ. 77-8· Frazee, *δ.π.*, σσ. 226, 229.

28. *Ήμερολόγιον της Ανατολής...* υπό Α. Παλαιολόγου, Κωνσταντινούπολη 1882, σ. 162. Άπό το επίσημο ήμερολόγιο της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας (σαλναμές) του μουσουλμανικού Έτους 1297 (=1880) αναφέρεται ότι στην πρωτεύουσα και στα περίχωρα υπάρχουν 264 όθωμανικά σχολεία, 66 έλληνικά, 45 άρμενικά, 9 των Δυτικών, 34 Ισραηλιτικά, 3 βουλγαρικά, 11 προτεσταντικά· *Νεολόγος*, 23/4 Φεβρ. 1880 (άρ. 3285), σ. 2, στ. 5, «Διάφορα».

29. Frazee, *δ.π.*, σσ. 228, 230· για τη δράση των γαλλικών ιεραποστολών βλ. G. Deschamps, *Sur les routes d'Asie*, Παρίσι 1894, μετάφραση: *Στους δρόμους της Μικρασίας*, Άθήνα 1990, σσ. 20, 151-2.

Française, με σκοπό τη διάδοση τῆς γαλλικῆς γλώσσας, τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατὰ συνέπεια τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς στὸ ἐξωτερικό. Παράλληλα, τόσο ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνηση, ὅσο καὶ ὁ Πάπας, ἐνισχύουν τὴν προσπάθειά τους στὴν Τουρκία με ἐπιχορηγήσεις σχολείων.

Ὅσο γιὰ τὴν Ἰταλία, ποῦ ἐκδηλώνει σχετικὰ καθυστερημένα τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸν μικρασιατικὸ χῶρο³⁰, τὸ 1887 ἐκπαιδευτικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ ἐννέα μοναχὸς τοῦ τάγματος τῆς Ἀσπιδὸς Σύλληψης ἰδρύει τέσσερα σχολεῖα στὴ Σμύρνη, ποῦ ἐπιχορηγοῦνται καὶ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ Κυβέρνηση καὶ τὴν Propaganda Fide³¹.

Τὰ σχολεῖα τῶν Δυτικῶν στὴ Σμύρνη, κυρίως γαλλικά, σύμφωνα με πηγὴ σύγχρονη πρὸς τὸ ὑπόμνημα ποῦ ἐξετάζομε³², φθάνουν τὰ δεκατέσσερα. Σὲ ἕνα μόνο γαλλικὸ σχολεῖο ἀναφέρεται τὸ 1887 ἐγγραφή πάνω ἀπὸ 200 Ἑλλήνων μαθητῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 70 οἰκότροφοι³³.

Ἐκπαιδευτικὴ ἢ προσηλυτιστικὴ κίνηση Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων κατὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ τὴ Σμύρνη, ὑπῆρχε στὴ Μαγνησία³⁴, στὴ Φιλαδέλφεια³⁵, στὸ Ἰκόνιο³⁶, σὲ πόλεις τῆς Καππαδοκίας³⁷ καὶ Κιλικίας³⁸. Ἀπὸ τὸ 1885 δημιουργήθηκαν στὸν Πόντο οἱ ἑλληνικὲς προτεσταντικὲς κοινότητες τῆς περιοχῆς³⁹. Στὴν ἐπαρχία Προῦσας δροῦσε ἐπὶ Ἰωῆν Κινγκ καὶ ἀργότερα με ἐπιτυχία ἡ ἀμερικανικὴ προτεσταντικὴ προπαγάνδα⁴⁰.

30. R. B. Bosworth, «Italy and the End of the Ottoman Empire», *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ὁ.π., σ. 53.

31. *Le RR. Suore dell'Immacolata Concezione d'Ivrea a Smirne nel 50o anno di loro apostolato 1887-1937*, Πάρις 1937, σσ. 10, 15.

32. *Ἡμερολόγιον καὶ ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σσ. 284-6.

33. *Νέα Σμύρνη*, 7 Ὀκτ. 1887 (ἀρ. 3519), σ. 1, στ. 4· πβ. Deschamps, ὁ.π., σ. 151.

34. I. Ἰσιδωρίδης Σκυλίτσης, «Αἱ ἑτεροδιδασκαλίαι», *Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ* Κων/πόλεως, 22 Ἰουλ. 1887 (ἀρ. 43), σ. 334· *Ἀνάπλασις*, τ. 9 (1896), σ. 148· Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως κατὰ τὸν 10^ο αἰῶνα», (ἀνάτ. περ. *Θεολογία*, 1949), Ἀθήνα 1950, σ. 19.

35. *Νεολόγος*, 2 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5467), σ. 2, στ. 4.

36. (N. Λεοντιάδης), «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 3 (1905-6), σσ. 82-5.

37. Ὁ.π., σσ. 249-55, 343-51, 403-10· *Βυζαντίς*, 26 Μαΐου 1887 (ἀρ. 482), σ. 2, στ. 1, καὶ 13 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 490), σ. 3, στ. 3· *Νέα Σμύρνη*, 29 Μαΐου 1887 (ἀρ. 3451), σ. 2, στ. 2· *Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. Ἐθνους*, τ. II^ο (1833-81), σ. 432.

38. M. Γεωργιάδης, «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης*, τ. 1 (1896), σ. 273 κ.ε.

39. I. Ἀγαπίδης, *Ἑλληνικαὶ Εὐαγγελικαὶ κοινότητες Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 7. Σχετικὰ βλ. καὶ K. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον*, Ἀθήνα 1903, σσ. 293-303 (ἐντυπώσεις ποῦ δημοσιεύθηκαν πρῶτα στὴν ἐφημ. *Κράτος*).

40. B. Ἀδαμαντιάδης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προῦσας», *Μικρ. Χρονικά*, τ. 8 (1959), σσ. 116-7· E.Θ.Κ., «Σάββας Ἰωαννίδης», *Ξενοφάνης*, τ. 7 (1910), σσ. 383-4· B. Χασιώτη, «Τὰ κατάλοιπα τοῦ Στεφάνου Ξένου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τ. 20 (1981), σ. 473.

Ἡ πολιτική τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀπέναντι στὰ ξένα σχολεῖα τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπομνήματος, σὲ σχέση μετὰ τὴν παλαιότερη⁴¹, δὲν φαίνεται νὰ ἦταν σαφῆς καὶ ἐνιαία σὲ ὄλους τοὺς φορεῖς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ ἀντίταμνανόταν τῆς ἄνεξέλεγκτης λειτουργίας τῶν ξένων σχολείων δημιουργοῦσε προβλήματα. Τὸ 1887 ἐκλείσει γιὰ σύντομο διάστημα τὰ ἱησουϊτικά σχολεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰ ἀμερικανικὰ τῆς Συρίας⁴² καὶ μέσα στὸν ἴδιο χρόνο μετὰ ἐπιτροπὴ πού συνέστησε στὸ ὑπουργεῖο Δημόσιας Ἐκπαίδευσης ἀσχολήθηκε μετὰ τὸ ζήτημα τῶν ξένων σχολείων πού λειτουργοῦσαν στὴν Αὐτοκρατορία⁴³. Στὸ νομὸ Ἀϊδινίου, ὅπου ὑπαγόταν ἡ Σμύρνη, διορίσθηκε Ἐλληνας ἐπιθεωρητὴς τῶν μὴ μουσουλμανικῶν σχολείων⁴⁴. Στὴν ἴδια τάση ὀφείλεται καὶ τὸ κλείσιμο Εὐαγγελικῆς αἵθουσας στὴ Σμύρνη⁴⁵. Στὴν ἀντίθετη τάση ὀφείλεται ὅτι ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Σμύρνης τὸν ἴδιο χρόνο ἔστειλε ἐγκύκλιο στοὺς Γενικοὺς Πρόξενους τῆς πόλης γιὰ τὸ θέμα τῶν ξένων σχολείων, στὴν ὁποία χαρακτήριζε τὰ σχολεῖα τῶν δυτικῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων προνομιούχα. Ὁ Ἐλληνας Γενικὸς Πρόξενος ἀνησύχησε καὶ φοβήθηκε μήπως ἀρχίσει νὰ ἀσκεῖται ἐλεγχος στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα⁴⁶.

Ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα στὴ Μικρὰ Ἀσία, καὶ πολὺ περισσότερο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς, ὑπάρχουν βέβαια καὶ τὰ προβλήματα ἀλλοίωσης καὶ ἐκφυλισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, καθὼς καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς. Οἱ Ἕλληνες χρησιμοποιοῦν τὴν τουρκικὴ σὲ μέγιστο βαθμὸ καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν θὰ περιμενε κάποιος, ὅπως γιὰ βιβλία θρησκευτικοῦ ἢ διδακτικοῦ περιεχομένου. Φθάνει στὸ σημεῖο ἡ ἐλληνικὴ ἢ διδάσκεται μὲσω τῆς τουρκικῆς⁴⁷. Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι ἡ χρῆσις τῆς τουρκικῆς μετὰ ἐλληνικοὺς χαρακτήρες (καραμανλίδικα) σημαίνει ἀγνοία τῆς τουρκικῆς γραφῆς καὶ ὄχι γνώση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Τὰ βιβλία πού ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ μεικτὴ αὐτὴ γλώσσα εἶναι πολλὰ· ἀπὸ τοὺς 464 τίτλους τοῦ 19ου αἰ. πού ἔχουν καταγραφεῖ 354 ἀνήκουν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἵωνα⁴⁸.

41. Βλ. παραπάνω, σ. 3.

42. *Νέα Σμύρνη*, 28 Φεβρ. 1887 (ἀρ. 3405), σ. 1, στ. 5· *Νεολόγος*, 14 Δεκ. (ἀρ. 5551), σ. 2, στ. 7.

43. *Νεολόγος*, 26 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5486), σ. 2, στ. 1· 29 Σεπτ. (ἀρ. 5488), σ. 2, στ. 1-2· 28 Δεκ. (ἀρ. 5561), σ. 3, στ. 1.

44. Ὁ.π., 18 Μαρτ. (ἀρ. 5334), σ. 2, στ. 1.

45. Ὁ.π., 23 Σεπτ. (ἀρ. 5483), σ. 3, στ. 1.

46. Γεν. Πρόξενος Σμύρνης Ν. Μίχος πρὸς Ἐλλην. Πρεσβεία Κων/πόλεως, 12 Μαΐου 1887: *ΑΥΕ*, Κεντρ. Ὑπηρεσία - Συμπλήρωμα, 1887, «Ἐπιτροπὴ Παιδείας».

47. Ἐταιρεία πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λογοδοσία 1879-1881*, Σμύρνη 1881, σσ. 8-9· βλ. καὶ εἰσαγωγικὰ Μ. Κουρουπού, «Βιβλιογραφία ἐντύπων τῶν μικρασιατικῶν ἰδρυμάτων καὶ συλλόγων, 1846-1922», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 3 (1982), σ. 151-2.

48. S. Salaville - E. Dalleggio, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I (1584-1850)*, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Ἀθήνα 1958 — II (1851-65), Ἀθήνα 1966 καὶ III (1866-1900), Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσ-

Γ. Έλληνική αντίδραση και συγκυρία.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίδραση στὴν κατάσταση αὐτή, ποὺ δημιουργοῦσε κινδύνους γιὰ τὴν ἐθνικοθρησκευτικὴ ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐκδηλωνόταν μὲ πολλοὺς τρόπους: μὲ τὴ φροντίδα τῶν κοινοτήτων γιὰ καλύτερη ἐκπαίδευση, μὲ ἐκκλησιαστικὴ διδασχά, μὲ συγγραφὴ ἀντιρρητικῶν ἔργων καὶ ἄλλες μορφές ἀντίκρουσης τῶν κακοδοξιῶν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία (ὅπως ἔγινε ἤδη λόγος), μὲ τὴ δημιουργία φιλανθρωπικῶν, φιλεκπαιδευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συλλόγων, ποὺ σκοπὸ τους εἶχαν τὸ ἄνοιγμα καινούργιων σχολειῶν, ὅπου ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνάγκη, καὶ τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαίδευσης⁴⁹. Μετὰ τὸ Χάτι Χουμαγιούν καὶ τοὺς «Γενικοὺς Κανονισμοὺς» τοῦ Πατριαρχείου ποὺ ἀκολούθησαν (1858-1860) καὶ καθόριζαν τὸν τρόπο διοίκησης τῶν ξένων κοινοτήτων δημιουργήθηκαν συνθήκες εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τῶν συλλόγων⁵⁰. Τὸ 1881 οἱ ἑλληνικοὶ ἐκπαιδευτικοὶ σύλλογοι καὶ ἀδελφότητες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας φθάνουν τοὺς 125· σχεδὸν κάθε κωμόπολη καὶ πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διαθέτει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἕναν μικρὸ σύλλογο. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ σωματεῖα ἀναλαμβάνουν ἐκπολιτιστικὴ δράση μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς στὶς τουρκόφωνες περιοχές. Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως μὲσω τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ καὶ οἱ δύο πατριαρχικῆς ἐπιτροπῆς, ἡ Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ ἀπὸ τὸ 1873, ἡ Ἐκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότητα «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» ἀπὸ τὸ 1880, ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργο τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν σχολειῶν τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ⁵¹. Ἡ συλλογι-

σός, Ἀθήνα 1974· συμπληρωματικὰ Ε. Balta, *Karâmanlidika, Additions (1584-1900), Bibliographie analytique*, Centre d'Études d'Asie Mineure, Ἀθήνα 1987.

49. Εἰδικὰ γιὰ τὸ τελευταῖο θέμα βλ. ὅσα ἀναφέρει ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως σὲ ἐκθεσὴ τῆς τῆς 12ης Μαΐου 1885, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. 20 (1885-7), Κων/πολη 1891, σ. 100.

50. Σ. Παπαδόπουλος, «Εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 19ο καὶ 20ῦ αἰ.», *Παρνασσός*, τ. 4 (1962), σσ. 248, 252· Κουρουπόυ, ὁ.π.: Κ. Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μ. Ἀσία, Α'», καὶ Β', Σύλλογοι τῆς Ἰωνίας», *ΔΙΕΕ*, τ. 26 (1983), σσ. 63-114, καὶ τ. 28 (1985), σσ. 57-147 — «Γ', Σύλλογοι Καππαδοκίας καὶ Πόντου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 6 (1986-7), σσ. 155-225.

51. Μαμώνη, ὁ.π., Γ', σ. 183. Ἡ ἴδια, «Ἡ Ἐκπαιδευτικὴ καὶ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ σχολεῖα τῆς Θράκης», Πρακτικὰ Συμποσίου *Ἡ ἱστορικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ λαογραφικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ Θράκη*, ἐκδ. Institute For Balkan Studies, Θεσσαλονικὴ 1988, σ. 213. Κατὰ τὴν ἴδρυσή τῆς Ἀδελφότητος αὐτῆς (Ἰανουάριος-ἄρχὲς Μαΐου 1880 ν.η.) γίνεται ζωηρότατος καὶ ἐνδιαφέρων διάλογος μεταξὺ τοῦ Πατριαρχείου καὶ κοινωνικῶν φορέων γιὰ τὴ χρησιμότητά της καὶ τοὺς σκοποὺς της. Στὴ συζήτηση, ποὺ παρακολουθοῦμε ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ *Νεολόγου*, γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση στὴν Κωνσταντινούπολη πανεπιστημίου, ποὺ καταλήγει στὴν πρόταση γιὰ ἴδρυση πολυτεχνείου, δύο γυμνασίων καὶ διδασκαλείου.

κή αυτή δραστηριότητα ενισχυόταν από την ανάλογη έλλαδικών συλλόγων, κυρίως της «'Ανατολής», που άκολούθησε τὸ 1891 καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ὀργάνωση καὶ τὸν συντονισμό τῆς ἐκπαιδευτικῆς κίνησης στὴ Μικρὰ Ἀσία μὲ ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα⁵².

Τὸ ἐπίσημο ἑλληνικό κράτος διέθετε ἰδιαίτερο κονδύλιο ἀπὸ τὸν ἐτήσιο λογαριασμό τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν σχολειῶν τῆς Τουρκίας⁵³. Ὑπῆρχε ὁμως καὶ τροφοδότηση μὲ ἔμψυχο ὕλικὸ ἀπὸ παλαιότερα: Ἦδη ἀπὸ τὸ 1855, στὴ διάρκεια συζήτησης στὴ Βουλὴ γιὰ αὐξηση τῆς κρατικῆς χρηματοδότησης στὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία Ἀθηνῶν εἶχε ἐξαρθεῖ ἡ τοποθέτηση σὲ σχολεῖα τῆς Τουρκίας δασκαλιστῶν ἀποφοίτων τοῦ Ἀρσακείου⁵⁴. Στὸ ὑπόμνημα, λοιπόν, μὲ τὸ ὅποιο ἀσχολοῦμαστε, προτείνεται στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ ἐνισχύσει οἰκονομικὰ τὴν προσπάθεια δημιουργίας ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἑλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῶν πνευματικῶν δυνάμεων ποὺ θὰ ἀνέπτυσαν τὴν ἐθνικὴ, θρησκευτικὴ καὶ γλωσσικὴ συνείδηση τῶν Μικρασιατῶν. Μέσο κατάλληλο γιὰ τὴ σπουδαία ἀποστολὴ θεωρεῖται ὁ ρόλος τῆς γυναίκας, διότι «διὰ τῆς μητρὸς μόνης εὐχερέστερον ἐξοικειοῦνται οἱ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ ὀμιλῶσιν ἑλληνιστί»⁵⁵. Δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ αναφέρουμε ὅτι καὶ οἱ μισσιονάριοι μεριμνοῦσαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν, γιατί θεωροῦσαν τὴ γυναίκα σταθερὸ φορέα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁵⁶.

Στὸν μικρασιατικὸ χῶρο ἡ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν ἦταν ἀντικείμενο ἰδιαίτερης προσοχῆς. Ἡ ἀνοδος τῆς γυναίκας ἐπιδιωκόταν καὶ στὴν κυρίως Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς στὴν πνευματικὴ ζωὴ, τὴ δημιουργία γυναικείων συλλόγων καὶ τὴ διαπραγμάτευση ἀπὸ τοὺς λογίους θεμάτων γυναικείων ἐνδιαφερόντος. Στὴν Πόλη καὶ στὴ Σμύρνη εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἴδρυση γυναικείων συλλόγων⁵⁷ καὶ μέσω τῶν στηλῶν τῶν ἐφημερίδων ὀργανώνονταν συζητήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν γυναικῶν⁵⁸. Ἡ γυναίκα βελτίωνε τὴ θέση τῆς στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία συντελώντας ἀποφασιστικὰ στὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας. Ἐξάλλου ἡ ἐπιτυχημένη λειτουργία τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἀθήνας στὸν τομέα τῆς γυναικείας ἐκπαί-

52. Κ. Μαμώνη, «Τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιατικοῦ συλλόγου Ἀνατολή», *Μνημοσύνη*, τ. 7 (1978-9), σσ. 122-50.

53. Κ. Τσέστον (Ch. Cheston), *Ἡ Ἑλλάς τῷ 1887* (μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ Μ****), Ἀθήνα 1887, σ. 93.

54. Ε. Φουρναράκη, *Ἐκπαίδευση καὶ ἀγωγή τῶν κοριτσιῶν. Ἑλληνικοὶ προβληματισμοὶ 1830-1910*, (ἔκδ. Γεν. Γραμματείας Νέας Γενιάς), Ἀθήνα 1987, σ. 38, ὅπως 3.

55. Ὑπόμνημα, σ. 22.

56. Μεταλληνός, σ. 77· Σιδ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Ἡ μέση ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὴν Ἑλλάδα (1830-1893)*, (Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γεν. Γραμματεία Νέας Γενιάς, ἀρ. 2), Ἀθήνα 1986, σ. 60 κ.ἑ.

57. Κ. Ξηραδάκη, *Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθεναγωγεῖα καὶ δασκάλες τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1972, σ. 41· Ζιώγου-Καραστεργίου, σ. 305 κ.ἑ.

58. Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σσ. 234, 242.

δευσης από το 1837 δημιούργησε πεδίο στο οποίο επιθύμησαν να εργασθούν ανάλογα οι Συμυρναίοι.

Το παράδειγμα της αθηναϊκής εταιρείας άσκησε επίδραση στους διευθύνοντες της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας Σμύρνης και σ' έναν άλλο τομέα: Στην 'Αττική (και τα γειτονικά νησιά) ύπηρχαν άλβανόφωνοι, τη γλώσσα των οποίων ή Φιλεκπαιδευτική της 'Αθήνας προσπάθησε να ξεελληνίσει ιδρύοντας στις περιοχές τους παρθεναγωγεία⁵⁹. 'Αλλά και οι κανονισμοί λειτουργίας των δύο μεγάλων παρθεναγωγείων της Πόλης, Ζαπτείου και Παλλάδος, προέβλεπαν επέκταση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στο εσωτερικό του θθωμανικού κράτους, όπου επέβαλλαν οι εθνικές ανάγκες⁶⁰. Στις περιπτώσεις των σχολείων αυτών ρητά αναφέρεται το καταστατικό της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας Σμύρνης⁶¹. Διευθύντρια του 'Ομηρείου Παρθεναγωγείου διορίσθηκε ή υπότροφος της Φιλεκπαιδευτικής 'Αθηνών 'Ελένη Λοΐζου, πού παρέμεινε με την ιδιότητα αυτή ως την Καταστροφή.

Το έτος 1887, κατά το οποίο συντάσσεται το υπόμνημα, μερικά αξιοσημείωτα περιστατικά στη Σμύρνη και στην κυρίως 'Ελλάδα συντελούν στη δημιουργία της ατμόσφαιρας πού γίνεται αντίληπτή στο υπόμνημα της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας.

'Η Σμύρνη την εποχή αυτή ήταν άκμαϊο οικονομικό και συγκοινωνιακό κέντρο με δλοένα αυξανόμενο ελληνικό πληθυσμό, ενώ ο τουρκικός μειωνόταν⁶². Οι 'Ελληνες της Σμύρνης διέθεταν άκμαϊά εθνική και θρησκευτική συνείδηση και δέν δίσταζαν να πάρουν άκόμενη και μαχητική στάση στά θρησκευτικά ζητήματα πού τους άπασχολούσαν⁶³. Τόν Μάρτιο του 1887

59. Γ. Βιώνης, *Λόγος έκφωνηθείς έν τη εορτή της πενηνταετηρίδος της Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρείας*, 'Αθήνα 1886, σ. 41.

60. *Κανονισμός του Ζαπτείου... ίδρυθέντος τῷ 1875*, Κωνσταντινούπολη 1879, άρθρο 2 (§ α', ζ'), 96, 100, και *Κανονισμός της έν Κωνσταντινούπολει 'Ελληνικής Φιλομοούσου 'Εταιρίας 'Η Παλλάς*, Κωνσταντινούπολη 1874, άρ. 2, 3.

61. *Καταστατικόν της έν Σμύρνη Φιλεκπαιδευτικής 'Εταιρίας*, Σμύρνη 1881, άρ. 4.

62. Στις εκτιμήσεις των πηγών για τόν ελληνικό πληθυσμό της Σμύρνης την εποχή αυτή παρατηρούνται σημαντικές διαφορές. 'Από τις πηγές πού παραθέτει ο Χ. Σολομωνίδης (*Τό θέατρο στη Σμύρνη, 1657-1922*, 'Αθήνα 1954, σ. 18) προκύπτει, με εξαίρεση την τουρκική πηγή, συνολικός πληθυσμός 190.000-200.000, από τόν όποιο ό ελληνικός, 100.000, διπλάσιος του τουρκικού, αλλά ό Π. Κοντογιάννης (*'Η ελληνικότης των νομών Προύσσης και Σμύρνης*, 'Αθήνα 1919, σ. 12) αναφέρει για τό 1888 80.000 'Ελληνες. Κατά την 'Αρμονία της Σμύρνης οι 'Ορθόδοξοι άνέρχονταν σέ 40.200 και οι ελληνικής ύπηκοότητας σέ 25.000 σέ σύνολο πληθυσμού 186.510 (*Βυζαντίς*, 10 'Ιαν. 1887 (άρ. 3217), σ. 3, στ. 4), ενώ κατά την 'Αμάθεια ό ελληνικός πληθυσμός στη Σμύρνη και την περιοχή της έφθανε τις 160.000-170.000 (*Νεολόγος*, 8 'Ιουλ. 1887 (άρ. 5421), σ. 2, στ. 4). 'Ο ευρωπαϊκός πληθυσμός στις πηγές πού παραθέτει ό Σολομωνίδης αναφέρεται για τό 1886 25.000, ενώ κατά άπογραφή του 'Αγγλικού Προξενείου Σμύρνης τό 1891 ήταν συνολικά 12.700. Βλ. και *'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους*, τ. ΙΓ', σ. 426, και ΙΔ', σ. 370.

63. Για τόν ελεύθερο τρόπο ζωής των 'Ελλήνων της Σμύρνης βλ. μαρτυρία του Deschamps, *δ.π.*, σ. 157 κ.έ.

διαδήλωσαν μέ συλλαλητήριο την αντίθεσή τους στο κήρυγμα τῶν Εὐαγγελικῶν ποὺ γινόταν σὲ αἶθουσα τῆς πόλης τους καὶ δημιούργησαν θόρυβο, ποὺ ἀνάγκασε τὸν Γενικὸ Διοικητὴ νὰ κάνει παράσταση στὸν Ἄγγλο Γενικὸ Πρόξενο καὶ νὰ τὸν καταστήσει ὑπεύθυνο, ἂν δὲν διακόπτονταν τὰ κηρύγματα τοῦ Εὐαγγελικοῦ ἱερέα⁶⁴.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ ἴδιου ἔτους δημιουργήθηκε σοβαρὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ Μητροπολίτη Σμύρνης Βασιλείου καὶ τοῦ Τούρκου Γενικοῦ Διοικητῆ, ὁ ὁποῖος διέταξε τὸ κλείσιμο αἶθουσας τῆς Φιλαναγνωστικῆς Ἀδελφότητας, ὅπου γινόταν ὀρθόδοξο κήρυγμα⁶⁵. Οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν ἀποκαταστάθηκαν μὲ δυσκολία καὶ θὰ πρέπει νὰ δημιουργήθηκε στοὺς Ἕλληνες ἐντονη διάθεση γιὰ ἀντίδραση στὴν προσβλητικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Τούρκου Γενικοῦ Διοικητῆ. Στὸ ἐπεισόδιο εἶχε ἀνάμειξη καὶ ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσίας.

Στὴν κυρίως Ἑλλάδα τὸ 1887 συνέβαινε κάτι τὸ ιδιαίτερα σημαντικό, ὁ ἑορτασμός τῶν πενήντα χρόνων ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, μὲ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων σχολείων καὶ πνευματικῶν προσωπικοτήτων τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσουν τοὺς πόθους τους γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ παιδείας στὴν Ἀνατολή. Τοὺς πόθους αὐτοὺς ἐξέφρασαν καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης στὴν προσφώνησή του στὸν Πρύτανη τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως Ἡροκλῆς Βασιάδης. Ὁ τελευταῖος χαιρέτισε τὴν ἐπέτειο λέγοντας μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι τὸ Πανεπιστήμιο συνέβαλλε στὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἑθνικοῦ προορισμοῦ, στὴ διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα διεθνῆς ὄργανο καὶ γέφυρα ποὺ συνέδεε στενὰ τὴ Δύση μὲ τὴν Ἀνατολή⁶⁶. Λόγιοι καὶ ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριο ἐργάζονταν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς πραγματοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ὁ Πρύτανης, ἐναρμονισμένος στὸ πνεῦμα αὐτὸ, εὐχίθηκε ἀπαντώντας νὰ συνορτάσουν ὄλοι γρήγορα ὄχι μὲ ἀντιπροσώπους ἀπὸ τὴν ἔσω καὶ ἔξω Ἑλλάδα, «ἀλλ' ἐκ τῆς μιᾶς μεγάλης καὶ ἡνωμένης Ἑλλάδος». Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου ἔγινε καὶ σύσκεψη στὸ Βαρβάκειο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης μεταξὺ καθηγητῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ⁶⁷.

64. *Νέα Σμύρνη*, 9 Μαρτ. 1887 (ἀρ. 3410), σ. 1, στ. 1, καὶ *Νεολόγος*, 19 Μαρτ. (ἀρ. 5335), σ. 2, στ. 3.

65. Γεν. Πρόξενος Σμύρνης Ν. Μίχος πρὸς Ἑλλήν. Πρεσβεία Κων/πόλεως, 15 Ἰουν. 1887: *ΑΥΕ*, Κεντρ. Ὑπηρεσία - Συμπλήρωμα 1887, «Ἐπιτροπὴ Παιδείας». Ἡ ὑπόθεση, ὄσο διαρκεῖ, ἀπασχολεῖ συνεχῶς τὴν ἐφημ. *Νεολόγος* βλ. τὰ φύλλα τῆς 17, 22, 25 Ἰουν., 1 καὶ 6 Ἰουλ. 1887. Ἀντίθετα οἱ συμριναϊκὲς ἐφημερίδες, ὄσο μπορέσαμε νὰ ἐρευνήσουμε, τηροῦν σιγὴ.

66. *Τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς πεντηκονταετηρίδος τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου*, ἐπιμελεῖα Γεωργίου Καραμήτσα, Πρυτάνεως τῆς 1886-7, Ἀθήνα 1888, σσ. 15, 19, 21.

67. *Νέα Σμύρνη*, 29 Μαΐου 1887 (ἀρ. 3451), σ. 1, στ. 3: *Νεολόγος*, 30 Μαΐου (ἀρ. 5389), σ. 2, στ. 7.

Δ. Φιλεκπαιδευτική 'Εταιρεία. 'Εξέλιξη τοῦ ζητήματος τοῦ ὑπομνήματος.

Στὴ Σμύρνη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παρουσιάζει ἔξαρση ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων. Στὴ δεκαετία 1881-91 δημιουργοῦνται ἑξὶ ἰδιωτικὰ παρθεναγωγεῖα μὲ οἰκοτροφεῖο⁶⁸. Τὸ 1887 ἀνεγείρονται τὰ νέα κτίρια τοῦ Κεντρικοῦ⁶⁹ καὶ τοῦ Ὁμηρείου Παρθεναγωγείου⁷⁰. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Σμύρνης ζήτησε τὸν ἴδιο χρόνο νὰ τῆς παραχωρηθεῖ τὸ οἰκόπεδο τῆς Μ. Βουλκάνου Μεσσηνίας ποῦ βρισκόταν στὴ συνοικία Φασουλά, ὅπου εἶχε τὸ κέντρο τῆς ἡ καθολικὴ προπαγάνδα, γιὰ νὰ ἰδρῦσει σχολεῖο⁷¹. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ πίστη τῶν Σμυρναίων στὴν ἀξία τῆς παιδείας γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Ἄλλωστε ἡ ἐποχὴ αὐτὴ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν προσπάθεια ἐξελληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ τὴν ἐκπαίδευση⁷².

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία Σμύρνης, ἀπὸ τοὺς περιφανέστερους μικρασιατικούς συλλόγους⁷³, δημιουργήθηκε τὸ 1881 μὲ τὴν πρωτοβουλία ομάδας μορφωμένων Σμυρναίων, ποῦ ἀνησυχοῦσαν γιὰ τὴν ἄσκηση προσηλυτισμοῦ σὲ βάρος τῶν ὀρφανῶν ἀπὸ τοὺς σεισμούς τῆς 22ας Μαρτίου 1881⁷⁴ στὴ Χίο καὶ στὴν Ἐρυθραία⁷⁵. Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας, σύμφωνα μὲ τὸ καταστα-

68. (Α. Λεβίδης), «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης*, τ. 2 (1904-5), σ. 356.

69. *Νέα Σμύρνη*, 16 Ἰουν. 1887 (ἀρ. 3383), σ. 1, στ. 2· περιγραφή τοῦ κτιρίου βλ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 242.

70. *Νεολόγος*, 24 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5484), σ. 1, στ. 5-7 καὶ 21 Ὀκτ. (ἀρ. 5507), σ. 1, στ. 6-7 (λόγος Δ. Μαρκόπουλου γιὰ τὰ ἐγκαίνια).

71. Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν, 16 Ὀκτ. 1887, *ΑΥΕ*, 1887, 29 Β3, «Ἐκπαιδευτικά». Πβ. Δ. Βαγιακάκος, «Ἡ ἐν Ἰθώμῃ Μονὴ τοῦ Βουλκάνου καὶ τὸ ἐν Σμύρνη μετόχιον αὐτῆς», *Θεολογία*, τ. 26 (1956), σσ. 270-1.

72. Deschamps, *δ.π.*, σσ. 17-20, 170 κ.έ. Γενικότερα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Μικρὰ Ἀσία βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, *δ.π.*

73. Παπαδόπουλος, *δ.π.*, σ. 257. Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία στὴ Σμύρνη ἀναφέρεται καὶ τὸ 1864· βλ. Κ. Βουλδότης, *Τὸ κυριώτατον τοῦ Ἑλληνόπαιδος μάθημα, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Παρθεναγωγείῳ τῆς ἐν Σμύρνη Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν δημοσίων ἐξετάσεων τῆς 14 Ἰουνίου 1864*, Σμύρνη 1864.

74. Γ. Ζολώτας, *Ἱστορία τῆς Χίου συνταχθεῖσα ἐπιμελείᾳ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Αἰμιλίας Κ. Σάρου...*, τ. Γ', μέρος δεύτερο, Ἀθήνα 1928, σ. 707· ἀντίθετα ὁ Α. Ἀθηνογένης, «Τὸ Ὁμηρεῖον Παρθεναγωγεῖον τῆς Σμύρνης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 1 (1938), σ. 146, ἀναφέρει ὡς χρόνον τοῦ σεισμοῦ τὴν 23ῃ Μαρτίου 1880· τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1961, σ. 256.

75. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καταστατικὸ τῆς Ἑταιρείας καὶ τὸν κανονισμὸ λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου, ποῦ ἐκδόθηκε πολλὰς φορές, βλ.: Ἑλληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὰς θερινὰς ἐξετάσεις ἐντὸς τριετίας 1882-1884*, Σμύρνη 1884 (λόγος τῶν Γ. Λάτρη, Δ. Μαρκόπουλου, Ε. Λοῖζου, Φ. Βουτζίνα)· *Νεολόγος*, 24 Σεπτ. 1887 (ἀρ. 5484), σ. 1, στ. 5-7, καὶ 21 Ὀκτ. (ἀρ. 5507), σ. 1, στ. 6-7 (λόγος τοῦ Δ. Μαρκόπουλου τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ὁμηρείου)· Κ. Παλτώφ, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ὁμηρεῖῳ τῇ 12 Μαΐου 1896*, Σμύρνη 1896· Δ.

τικό της⁷⁶, που κατατέθηκε στο έλληνικό Γενικό Προξενείο της Σμύρνης την 1η 'Ιουλίου 1881, ήταν «ή σύστασις ελληνικού παρθεναγωγείου... και ή εν αὐτῷ ἔλληνοπρεπῆς ἀνατροφή και ἐκπαίδευσις θυγατέρων τῶν ἐνταῦθα και ἀλλάχου εὐπορουσῶν οικογενειῶν διὰ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καταβαλλομένης ἐπίσης ἰδιαιτέρας μερίμνης πρὸς ἐκμάθησιν και τῶν συνηθεστέρων εὐρωπαϊκῶν». Ξένες γλώσσες ὑποχρεωτικὲς ἦταν ἡ γαλλικὴ και σὲ μικρότερο βαθμὸ ἡ ἀγγλικὴ και προαιρετικὲς ἡ γερμανικὴ, ἰταλικὴ και ἀρμενικὴ. 'Ιδιαιτέρος λόγος γίνεται γιὰ τὰ μαθήματα ἑλληνικά, ἰχνογραφία, καλλιγραφία, ἐργόχειρο, φωνητικὴ μουσικὴ, χορὸ και γυμναστικὴ⁷⁷. Τὸ παρθεναγωγεῖο, πού ἐφθασε νὰ περιλαμβάνει διετεῖς νηπιαγωγεῖο, πέντε τάξεις 'Ελληνικοῦ σχολείου, τέσσερις γυμνασιου και ἀπὸ τὸ 1886, ὅποτε μετονομάσθηκε σὲ 'Ομήρειο, μία τάξη διδασκαλείου, τὸ 1885 ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἰσότιμο μὲ τὸ 'Αρσάκειο.

'Απὸ τὸ καταστατικὸ τῆς 'Εταιρείας πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ 'Εταιρεία εἶχε ἀρχικὸ κεφάλαιο 1.000 ὀθωμανικὲς λίρες⁷⁸, διαιρεμένο σὲ δέκα μετοχὲς ὀνομαστικῆς ἀξίας 100 λιρῶν, ἀδιαιρέτες και μὴ μεταβιβαζόμενες, ἐκτὸς ἐὰν συνέβαινε θάνατος ἰδρυτικοῦ μέλους, ὅποτε οἱ κληρονόμοι του ὄριζαν τὸν ἀντικαταστάτη του, πού θὰ ἐπρεπε νὰ γίνεи δεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἑταίρους (ἄρθρα 7-8). Προβλεπόταν και τόκος 4%, πού θὰ πληρωνόταν, ἐὰν ὑπῆρχε περίσσευμα, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐξόδων. Τὸ παρθεναγωγεῖο και ἡ περιουσία του μετὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ κεφαλαίου και τῶν τόκων θὰ περιέρχονταν στὴν 'Ελληνικὴ Κοινότητα Σμύρνης, ἀλλὰ μόνο οἱ ἑταῖροι θὰ διαχειρίζονταν τὴν περιουσία του (ἄρθρο 11 μὴ ὑποκείμενο σὲ ἀναθεώρηση). 'Η 'Εταιρεία και τὸ παρθεναγωγεῖο ἦταν ὑπὸ τὴν προστασία τῆς 'Ελληνικῆς Κυβερνήσεως, και ὅλες οἱ διαφορὲς πού θὰ προέκυπταν ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν (ἄρθρο 12). Τὸ παρθεναγωγεῖο μετὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ κεφαλαίου θὰ κηρυσσόταν μὲ βασιλικὸ διάταγμα ἑλληνικὴ ἰδιοκτησία και δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ ἑταῖροι ἀπὸ κληρονόμους (ἄρθρα 13-14). Τὰ μέλη τῆς 'Εφορίας, πού ἦταν ὀκτώ, προέρχονταν ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐπόληπτους 'Ελληνες ὑπηκόους τῆς Σμύρνης και ἔδιναν λόγο στὴ γενικὴ συνέλευσή τους (ἄρθρα 26, 34-35). Προβλεπόταν και θεσμὸς κομητριῶν μὲ

Μαρκόπουλος, *Τὸ 'Ομήρειον 'Ανώτατον 'Ελληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, ἰδρυθὲν ἐν Σμύρῃ ἐν ἔτει 1881*, Ἀθήνα 1908· Ἀνώνυμος, «'Η ἐκπαίδευσις τῶν 'Ελληνίδων ἐν Σμύρῃ», *Ἀνατολικὸν 'Ημερολόγιον διὰ τὸ ἔτος 1913*, ἐπιμ. Θρ. Μάλης, Σμύρνη, σσ. 275-8· Ἀθηνογένης, *δ.π.*, σσ. 137-58· Σολομωνίδης, *δ.π.*, σσ. 252-76· Παπαδόπουλος, *δ.π.*, σ. 255· Κ. Μαμόνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωσις τοῦ 'Ελληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία, Β'», *Σύλλογοι τῆς 'Ιωνίας*, *ΔΙΕΕ*, τ. 28 (1985), σσ. 74-5. Σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐργασίες δὲν ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψιν τὸ καταστατικὸ και ὁ κανονισμὸς λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου.

76. Περιγραφὴ τοῦ βλ. εἰς Κουρουπού, *δ.π.*, ἀρ. 47, μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν.

77. *Νέα Σμύρνη*, 16 'Ιουλ. 1881 (ἀρ. 2105), σ. 3 (και 18 'Ιουλίου, ἀρ. 2107) μὲ πεντάστηλὴ ἀνακοίνωσι γιὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ παρθεναγωγείου.

78. Πβ. Ἀθηνογένης, σ. 149.

άρμοδιότητα στά χειροτεχνήματα, στην εσωτερική διευθέτηση και καθαριότητα του παρθεναγωγείου και στην κοσμιότητα τών μαθητριών. Ἡ ἔκθεση τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς ὑποβαλλόταν ἀπό τοὺς νέους Ἐφόρους στὸν Ἑλληνα Πρόξενο γιὰ ἔγκριση καὶ καταλογισμό εὐθυνῶν σὲ περίπτωση κακῆς διαχείρισης (ἄρθρο 36). Σὲ ἐνδεχόμενη ἀπόλεια τοῦ κεφαλαίου τῶν ἰδρυτῶν οἱ τυχόν δωρεῆς καὶ τὰ κληροδοτήματα θὰ προορίζονταν γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ παρθεναγωγείου καὶ τὸ σχηματισμὸ περιουσίας γιὰ τὴν ἀνέγερση ἰδιοκτητοῦ κτιρίου καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολὴ (ἄρθρο 38).

Μετὰ ἀπὸ τὸ καταστατικὸ ἐκδόθηκε καὶ κανονισμὸς λειτουργίας τοῦ παρθεναγωγείου μὲ ἡμερομηνία 20 Ἰουλίου 1881.

Οἱ ἑταίροι ἰδρυτές, οἱ ὁποῖοι δώρισαν τὸ ἰδρυτικὸ κεφάλαιο σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ παρθεναγωγείου⁷⁹, ἦταν σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ καὶ τὸν κανονισμὸ τῆς Ἑταιρείας οἱ ἑξῆς: Π. Ὀμηρος, Ι. Ψιακῆς, Δ. Φωτιάδης, Ι. Μαρτζέλλας, Π. Ἀθηνογένης, Ι. Μισθός, Κ. Λαμπρινούδης, Ε. Κοσαντέλης καὶ Α. Ψαράς· αὐτοὶ ἐνισχύθηκαν ἀπὸ τοὺς Α. Φοντριέρ, Γ. Βάφα, Μ. Παρανίκα, Ι. Σαμιωτάκη, Γ. Λάτρη, Σ. Καρακούση, Δ. Μαρκόπουλο, Φ. Βουτζινᾶ⁸⁰ καὶ ἀπετέλεσαν τὸ σῶμα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Σχολικῆς Ἐφορίας. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦταν ἐπίλεκτα μέλη τῆς σμυρναϊκῆς κοινωνίας, γνωστοὶ λόγιοι, δημοσιογράφοι καὶ ἐπιστήμονες, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τὸ στενὸ περιβάλλον τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς καὶ μὲ κοινωνικὲς πρωτοβουλίες.

Ὁ Π. Ὀμηρος (1799-1889)⁸¹ ποὺ ὑπογράφει στὸ ὑπόμνημα ὡς Πρόεδρος, ἀπὸ παλιὰ καλὴ οἰκογένεια τῆς Σμύρνης, συναγωνιστῆς τοῦ Φαβιέρου στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση⁸², ἀναφέρεται δημογέροντας τῆς Σμύρνης τὸ 1820 καὶ 1872, μέλος τῆς «Ἑταιρείας τῶν Φιλομουσῶν» γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς Εὐαγγελικῆς τὸ 1872, Ἐφορος τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Μουσείου τῆς (Ἀναγνωστηρίου), δωρητῆς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς⁸³, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἑταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁸⁴. Εἶχε μεταλλεῖο ἀργυρούχου μολύβδου στὴν περιοχὴ Σεβδίκοι⁸⁵.

79. Κ. Ψαλτάφ, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ὀμηρεῖ τῇ 12 Μαΐου 1896*, Σμύρνη 1896, σ. 22.

80. Στὸ καταστατικὸ ὑπάρχουν μόνο τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα ἰδρυτῶν· βλ. καὶ Κουρουπού, *δ.π.*, σ. 167· οἱ ὑπόλοιποι στὸν κανονισμὸ.

81. Χ. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1959, σ. 12.

82. Ν. Καραράς, «Ἡ οἰκογένεια τῶν Ὀμηρῶν τῆς Σμύρνης», *Μικρ. Χρονικά*, τ. 7 (1957), σσ. 184-6.

83. Μ. Παρανίκα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, Ἀθήνα 1885, σσ. 39, 81, 82, 205· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 78, 101, 162, 174, 204, 211.

84. Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μ. Ἀσία, Β'», σ. 73.

85. *Νεολόγος*, 28 Ἰουλ. 1887 (ἀρ. 5438), σ. 2, στ. 5.

Ὁ Δ. Φωτιάδης ὑπῆρξε Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς⁸⁶.

Ὁ Ι. Μαρτζέλλας (1812-83), ἔμπορος ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένεια, ὑπῆρξε Ἐφορος δὴ σειρὰ ἐτῶν καὶ μέγας εὐεργέτης τῆς Εὐαγγελικῆς, στὴν ὁποία δάρισε δύο οἰκοδομημένα οἰκόπεδα γιὰ ἐπέκτασή της⁸⁷.

Ὁ Π. Ἀθηνογένης ἦταν λόγιος, συνεργάτης τῆς μακροβιότερης ἐφημερίδας τῆς Σμύρνης Ἀγάθεια⁸⁸ καὶ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁸⁹.

Ὁ Ι. Μισθὸς ὑπῆρξε Ἐπίτιμος Ἐφορος τοῦ μουσείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ κάτοχος ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς ποῦ χάρισε ἀργότερα στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν⁹⁰, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹¹.

Ὁ Κ. Λαμπρινούδης διετέλεσε Ἐφορος τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, ἐνῶ ὁ Ε. Κοσαντέλης Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς⁹².

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ὁμηρείου διαθέτομε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὰ ἐξῆς μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Ἐφορίας:

Ὁ Α. Φοντριέρ ἦταν Ἐφορος τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, λόγιος μὲ ἀρχαιολογικὰ ἐνδιαφέροντα⁹³, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁴ καὶ συνεργάτης σὲ μικρασιατικὰ θέματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς Σμύρνης.

Ὁ Γ. Βάφας ἦταν καθηγητὴς καὶ γυμνασιάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς στὴν περίοδο 1848-59⁹⁵.

Ὁ Μ. Παρανίκας, ὁ γνωστὸς Ἡπειρώτης λόγιος καὶ γραμματολόγος, ὑπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Ὁμηρείου, γυμνασιάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς (1878-85) καὶ συγγραφέας τῆς ἱστορίας της (1885) μὲ παρακίνηση τοῦ Ι. Μαρτζέλλα

86. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 174, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὴν προέλευση τῆς πληροφορίας.

87. *Νέα Σμύρνη*, 1 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 2092), σ. 1, στ. 3· *Νεολόγος*, 7 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 3688), σ. 2, στ. 6-7· Παρανίκας, σσ. ζ', θ'-ιδ', 67, 72-3, 83· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 126-130.

88. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σ. 90.

89. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *Λογοδοσία τοῦ ἔτους 1879-81*, Σμύρνη 1881, σ. 17. Βλ. καὶ *Νεολόγος*, 30/12 Ὀκτ. 1880 (ἀρ. 3463), σ. 2, στ. 4.

90. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σ. 211.

91. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *δ.π.*

92. Σολομωνίδης, *δ.π.*, σσ. 128, 174, 234· Παρανίκας, σσ. 73, 84, 186.

93. Παρανίκας, σσ. ζ', 83, 206· Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 190, 196, 301, καὶ τοῦ ἴδιου, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 19, 109, 112, 174, 197, 208, 210, 211, 214, 217, 221, 234, 250· Deschamps, *δ.π.*, σ. 176.

94. Ἐταιρεία πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, *δ.π.*

95. Παρανίκας, σσ. 62, 63, 149-150· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 103, 104, 105, 178, 253, 260.

(τὸ ἔργο στὴν ἀναθεωρημένη καὶ συμπληρωμένη μορφή του χάθηκε στὴ μικρασιατικὴ καταστροφή). Ὁ Παρανίκας ἦταν καὶ Πρόεδρος τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁶.

Ἁ. Σαμιωτάκης (1815-82), ὑπότροφος τοῦ Λουδοβίκου Α΄ τῆς Βαυαρίας, νομικὸς καὶ δόκιμος δημοσιογράφος, διευθυντὴς καὶ ἰδιοκτήτης τῆς ἐφημερίδας *Ἀμάλθεια* ἐπὶ 40 χρόνια (1842-82)⁹⁷, σὲ νεαρότατη ἡλικία εἶχε ἐκλεγεί Ἐφορός τῆς Εὐαγγελικῆς, τῆς ὁποίας ἦταν καὶ εὐεργέτης, καὶ μέλος τῆς «Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς» τῆς Σμύρνης⁹⁸. διετέλεσε καὶ Πρόεδρος τῆς «Ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Μ. Ἀσίᾳ»⁹⁹.

Οἱ Γ. Λάτρης καὶ Σ. Καρακούσης ὑπῆρξαν γιατροὶ καὶ Ἐφοροὶ τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰⁰. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ πρῶτος ἔγραψε ἱατρικὲς καὶ ἱατροαρχαιολογικὲς μελέτες, ἐνῶ τοῦ δευτέρου ὑπάρχει ἡ λογοδοσία γιὰ τὴν ἐφορία τῆς Εὐαγγελικῆς τὸ 1881¹⁰¹.

Ὁ Δ. Μαρκόπουλος ὑπῆρξε λόγιος μὲ συνεργασίες σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς Σμύρνης, Ἐφορός τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου καὶ εὐεργέτης τοῦ μουσείου τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰². Ὡς Πρόεδρος τοῦ Ὁμηρείου τὸ 1907 ὑπέβαλε δεύτερη φορὰ τὸ ὑπόμνημα μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμαστε.

Ὁ Φ. Βουτσινᾶς, τέλος, λόγιος, ἦταν εὐεργέτης τῆς Εὐαγγελικῆς καὶ Ἐφορός τῆς, καθὼς καὶ τοῦ Κεντρικοῦ Παρθεναγωγείου, συνεργάτης ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς πόλης, ποιητῆς καὶ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ *Ὁμηρος*¹⁰³.

Ἀπὸ πηγῆ τοῦ 1886¹⁰⁴ πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ ἔτος αὐτὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρείας ἀποτελοῦσαν ἕξι ἐπιζῶντες ἑταῖροι, οἱ Π. Ὁμηρος, Π. Ἀθηνογένης, Ε. Κοσαντέλης, Ι. Χ"Π. Μισθός, Θ. Ἰωαννίδης καὶ Κ. Λαμπρινουδῆς, καὶ πέντε Ἐφοροὶ, οἱ Φ. Βουτζίνας, Γ. Λάτρης, Σ. Καρακούσης, Δ. Μαρκόπουλος καὶ Α. Λάσκαρης, ποὺ ἦταν λόγιος καὶ Ἐφορός τῆς Εὐαγγελικῆς¹⁰⁵.

96. Ὁ.π., σ. 17.

97. Σολομωνίδης, *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 31-50.

98. Παρανίκας, σσ. 82, 83· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 165, 174.

99. Μαμόνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση, Β'», σ. 72.

100. Παρανίκας, σσ. 83, 84, 206· Σολομωνίδης, *Ἡ ἱατρικὴ στὴ Σμύρνη*, Ἀθήνα 1955, σσ. 115-6, 118, καὶ *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 174, 242.

101. *Νέα Σμύρνη*, 18, 20, 21, 22, 23 καὶ 24 Ἰουλ. 1881 (ἀρ. 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112).

102. Παρανίκας, σ. 84· Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη* (βλ. εὐρετήριο). Ἀναγραφὴ λόγων του σὲ ἑορτὲς τοῦ Ὁμηρείου βλ. στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία τοῦ Ὁμηρείου.

103. Παρανίκας, σσ. 73, 84· Σολομωνίδης, *Στὶς δόχους τοῦ Μέλῃ*, Ἀθήνα 1951, σσ. 112-3· *Ἡ δημοσιογραφία στὴ Σμύρνη*, σσ. 119, 120, 296, 302-6, 325· καὶ *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 128, 135, 164, 173, 174, 197, 225, 247, 275.

104. *Κανονισμὸς τοῦ Ὁμηρείου Ἀνατάτου Ἑλληνικοῦ Παρθεναγωγείου περιλαμβάνοντος νηπιαγωγείου, Ἑλληνικῶν σχολείων, πλήρης γυμνάσιον καὶ διδασκαλείων...*, Σμύρνη 1886· βλ. καὶ Κουρουπού, *δ.π.*, σ. 169.

105. Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 109, 207, 210, 211.

Ὁ χρόνος ὑποβολῆς τοῦ ὑπομνήματος δὲν κρίθηκε κατάλληλος καὶ δὲν δόθηκε ἀπάντηση ἀπὸ τὸν Χ. Τρικούπη. Πρόσφατα εἶχε προηγηθεῖ ἡ κρίση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις εἶχαν ἐπιβάλλει τὸν προηγούμενο χρόνο στὴν Ἑλλάδα ἀποκλεισμό τῶν παραλίων της, γιὰ νὰ θέσουν τέρμα στὴν ἐπιστράτευση καὶ στὴν ἀπειλὴ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ χώρα εἶχε περιέλθει σὲ πολὺ δύσκολη οἰκονομικὴ κατάσταση καὶ ἔφθασε ὡς τὴν πτώχευση τὸ 1893. Ἀκολούθησε ὁ ἀτυχήης πόλεμος τοῦ 1897. Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ μπεῖ σὲ ἐφαρμογὴ τὸ πρόγραμμα ποῦ ζητοῦσε τὸ ὑπόμνημα καὶ ἀναμένονταν οἱ κατάλληλες περιστάσεις, ποῦ δημιουργήθηκαν σιγὰ σιγὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια.

Στὸ μεταξὺ οἱ συνειδήσεις ὀρίμαζαν, καθὼς τὰ μεγάλα ἔθνη ζητήματα τῆς ἐποχῆς, τὸ Κρητικὸ καὶ τὸ Μακεδονικὸ, ἄφηναν τὴν ἐντύπωση, παρ' ὅλες τὶς παλινδρομήσεις, ὅτι ὄδευαν πρὸς κάποια λύση.

Οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴν ἐθνικὴ δλοκλήρωση ἀναπερόνταν παράλληλα μὲ τὴ βελτίωση τῶν γενικῶν συνθηκῶν. Ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ ποῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ πραγματοποιεῖ ὁ Χ. Τρικούπης σὲ ὄλους τοὺς τομεῖς προχώρησε ἀκόμη περισσότερο στὰ χρόνια τῆς πρωθυπουργίας τοῦ Γ. Θεοτόκη. Σειρὰ σχετικῶν νόμων ψηφίσθηκε τότε καὶ ἀναδιοργανώθηκαν τὸ Ταμεῖο Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ τὸ Ταμεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης¹⁰⁶, τὸ 1900 καὶ 1904 ἀντίστοιχα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ πνευματικὲς συνθήκες στὴ μακρόχρονη αὐτὴ περίοδο ἔχουν βελτιωθεῖ πολὺ χάρις στὶς ἑταιρεῖες ἐθνικοῦ προβληματισμοῦ ποῦ ἰδρύνονται καὶ στὶς ἀξιόλογες περιοδικὲς ἐκδόσεις τους. Ἡ « Ἀνατολὴ » γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε ἡδη λόγος¹⁰⁷, μὲ τὸ περιοδικὸ τῆς *Ξενοφάνης* (1896-1910) ἐπιδιώκει τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ μικρασιατικὰ πράγματα, ἐνῶ ἡ ἑταιρεία « Ἑλληνισμὸς » μὲ τὴν ὁμώνυμη ἐκδοσὴ της, στὰ ἑλληνικὰ καὶ γαλλικὰ, ἐπιδιώκει τὸν γενικότερο ἐθνικὸ φρονηματισμὸ, τὴ στρατιωτικὴ προετοιμασία καὶ τὴν ἐπαγρύπνηση γιὰ τὰ δίκαια ὄλων τῶν ἀλύτρωτων Ἑλλήνων μὲ τὰ γεμάτα εὐγλωττία ἄρθρα τοῦ Προέδρου τῆς καθηγητῆ Νεοκλῆ Καζάζη¹⁰⁸. Ἡ ἑταιρεία συγκροτοῦσε καὶ συλλαλητήρια, ὅταν τὸ ἐπέβαλλαν οἱ περιστάσεις, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ.

Ἐξάλλου ἡ κινητοποίηση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ κόσμου γιὰ τὰ προβλήματα

106. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. ΙΔ', σσ. 186-190· βλ. καὶ Α. Στεργέλλης, «Πατριωτικὲς εἰσφορὲς τῆς Λέσβου πρὶν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους», περ. *Αἰολικὰ Χρονικά*, Β' Διεθνὲς Συμπόσιο Αἰγαίου, Μυτιλήνη 1981, σ. 320. (Ὑπαρξὴ Ταμεῖου Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀναφέρεται καὶ τὸ 1877· Κ. Γαλλῆς, «Τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Γυμνασίου Λαμίας (1846-75)», περ. *Φθιωτικὰ Χρονικά*, Λαμία 1988, σ. 75).

107. Βλ. παραπάνω, σ. 6.

108. Θ. Ἀνανυστόπουλος-Παλαιολόγος, «Περὶ Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας εἰς τὴν μηνιαίαν ἐπιθεώρησιν "Ὁ Ἑλληνισμὸς"», 1898-1914 καὶ 1928-32», περ. *Νέος Κουβαράς*, τ. 3 (1966), σσ. 5-6· Στεργέλλης, ὁ.π.: Ρ. Ἀργυροπούλου, «Ὁ φιλελευθερισμὸς τοῦ Νεοκλῆ Καζάζη», *Λεσβιακά*, τ. 13 (1991), σ. 42 (βιβλιογραφία).

της εθνικής εκπαίδευσης εκδηλώνεται έντονα τὸ 1904 με τὴν ὀργάνωση ἐιδικοῦ συνεδρίου στὴν Ἀθήνα καὶ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς γνώμης γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ προβλήματα¹⁰⁹.

Τέλος, σημειώνεται ἀξιόλογη πρόοδος στὴ γνώση τῆς μικρασιατικῆς πραγματικότητας ὄχι μόνο με τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Ξενοφάνης*, ἀλλὰ καὶ με ἄλλες ἐκδόσεις. Ἀναφέρομε τὸ ἔργο τοῦ πολιτευτῆ Κ. Παπαμιχαλόπουλου *Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον* (Ἀθήνα 1903) καὶ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδας στὴ Σμύρνη Σταμ. Ἀντωνόπουλου *Μικρὰ Ἀσία* (Ἀθήνα 1907)¹¹⁰.

Τὸ πρόβλημα τῶν προσηλυτισμῶν παρέμενε πάντα έντονο καὶ ἐπίκαιρο, ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦσε τὸ ὑπόμνημα ἀναβλήθηκε ὡς τὸ 1907, ὅποτε αὐτὸ ὑποβλήθηκε δευτέρη φορά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πὺ τὸ συνοδεύουν, καὶ ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὁμηρείου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Τὸ ἔγγραφο τοῦ Ὁμηρείου, ἀπὸ 27 Μαρτίου 1907, ὑπογράφουν ὁ Γενικὸς Γραμματέας τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου Κ. Ψαλτῶφ καὶ ὁ Πρόεδρος Δ. Μαρκόπουλος. Τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἐνέκρινε τὴν πρόταση, ἀφοῦ ὁμως περιορίσθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτρόφων κοριτσιῶν τοῦ διδασκαλείου ἀπὸ εἴκοσι, πὺ εἶχε ζητήσει τὸ 1887 τὸ Ὁμήρειο, σὲ δέκα στὴν ἀρχὴ ἐφαρμογῆς τοῦ προγράμματος. Στὸ σχετικὸ ἔγγραφο τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Σμύρνης πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν¹¹¹ δὲν γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση δημοτικῶν σχολειῶν καὶ τὴν ἐνίσχυση ἄλλων, ὅπως εἶχε ζητήσει τὸ Ὁμήρειο. Αὐτοὶ οἱ περιορισμοὶ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μειωθεῖ ἡ ἀπαιτούμενη δαπάνη (εἶχαν ζητηθεῖ πενήντα χιλιάδες φράγκα καὶ χορηγήθηκαν ἕξι χιλιάδες δραχμές). Ἀργότερα ὁ ἀριθμὸς τῶν κοριτσιῶν καὶ ἡ ἀπαιτούμενη δαπάνη ἀυξήθηκαν. Ἄλλο νέο στοιχεῖο πὺ προστέθηκε στὴν ἐξέλιξη τῆς ὑπόθεσης ἦταν ἡ ἐπιλογή τῶν μαθητριῶν ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση με τὸν Γενικὸ Πρόξενο καὶ ἡ ἐκτέλεση τοῦ ὅλου προγράμματος με τὴν ἐπίβλεψή του. Ὑστερα ἀπὸ τὶς τροποποιήσεις αὐτὲς ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸ Ὁμήρειο στὸν Γενικὸ Πρόξενο τῆς Σμύρνης ἡ ἐπιλογή τῶν πρώτων δέκα μαθητριῶν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸν Νοέμβριο τοῦ 1907.

109. Πρῶτον Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτικὸν Συνέδριον ἐν Ἀθήναις, 31 Μαρτίου - 4 Ἀπριλίου 1904, Ἀθήνα 1904.

110. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΔ', σ. 376.

111. Ἐγγραφο τῆς 12ης Μαΐου 1907, ΑΥΕ, 1908, Α29/3, «Ἐκπαιδευτικὰ-Κοινωνικὰ».

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

*Ἐπόμνημα ὑποβληθὲν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος κύριον
Χαρίλαον Τρικούπην κατὰ Νοέμβριον 1887.*

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ φοβερὰ πολιορκία ἦν ὑφίσταται κατὰ τὴν Ἑλάσσονα Ἀσίαν τὸ ἑλλη-
νικὸν στοιχεῖον ὑπὸ τῶν φανατικῶς ἐπιδιωκόντων τὸν προσηλυτισμὸν ἱερα-
ποστόλων, Δυτικῶν καὶ Διαμαρτυρουμένων, ὑπηγόρευσε τὴν ἀνάγκην τοῦ
ὑποβαλεῖν τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι τὸ παρὸν ὑπόμνημα καὶ ἐξαιτήσασθαι
τὴν ἀρωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

.....
Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη διὰ πολιτικούς σκοποὺς ὑποβοηθῶσι τοσοῦτο μᾶλ-
λον ἐρρωμένως τοὺς ἰδίους ἱεραποστόλους ὅσῳ τὰ στενοχωρεῖ ἢ ἀντίπραξις
τῶν πεφωτισμένων τάξεων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν κοινοτήτων. Ἀλλὰ τὰ
πλήθη, κυρίως ἐν τῷ ἑσωτερικῷ, εἶναι πτωχὰ καὶ ἀμαθῆ, ἐν μέσῳ δὲ τοιοῦτου
στοιχείου εὐκολώτερον οἱ λύκοι εἰσχωροῦσιν εἰς τὴν μάνδραν, αἱ δ' ἀπο-
πλανήσεις, ἄλλοτε μὲν ἐξ ἀμαθείας, ἄλλοτε δ' ἐκ συμφέροντος, ἀναφαίνον-
ται ἐνιαχοῦ, σπάνια μὲν ἤδη, ἀλλ' ἐπαπειλοῦσαι νὰ λάβωσι διαστάσεις
ἐπιφόβους, ἐὰν μὴ ἐγκαίρως καταβληθῆ σθεναρὰ ἐνέργεια πρὸς ἐνίσχυσιν
τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος διὰ τῶν δύο μεγάλων ἐλατηρίων | τῆς θρησκείας
καὶ τῆς γλώσσης.

Σήμερον οἱ Ὀθωμανοὶ ἔπαυσαν ὄντες δι' ἡμᾶς τόσον ἐχθροὶ ὅσον τοῦ-
ναντίον εἶναι οἱ πεπολιτισμένοι Εὐρωπαῖοι. Εἰς προτέρους χρόνους εἶχομεν
τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἄγγλους, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἦτταν τῆς Γαλλίας ἀνεφά-
νησαν ἄλλοι, ἐπίσης δεινοὶ, πολὺ δεινότεροι, οἱ Γερμανοί· τῶρα δὲ καὶ οἱ
Ἴταλοι φιλοτιμοῦνται καὶ αὐτοὶ τὰ δρέψωσι δάφνας.

Τὸ παρὸν ὑπόμνημα θέλομεν διαιρέσει εἰς τρία μέρη: I, εἰς τὴν ἐξιστό-
ρησιν τῶν ξένων ἐνεργειῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν μέχρι τῶν τελευταίων χρό-
νων, II, εἰς τὰ νῦν ἐνεργούμενα ἐν Σμύρνη καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ
τῶν ξένων, καὶ III, εἰς τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν, τὰ προκαλέσαντα αἴτια καὶ τὰς
ἐνεργείας τῆς ἐν Σμύρνη ἀπὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἰδρυθείσης Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐται-
ρίας.

Ἡ ὕλη εἶναι τόσον ἀφθονος, ὥστε ἡ ἐξιστόρησις θ' ἀπῆρτιζε ὀγκώδη
τόμον, ἀλλ' ἡμεῖς θέλομεν διηγηθῆ τὰ πάντα συντόμως, πιστεύοντες ὅτι
τόσον εὐγλώττως συνηγοροῦσιν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ πράγματα, ὥστε καὶ ἡ τροχά-
δην διήγησις καὶ ἐξ ἐπιπολῆς ἐξέτασις θέλει δεῖξει εὐχερῶς τὸ μέγεθος τοῦ
κακοῦ ὑφ' οὗ ἀπειλούμεθα.

I

Ἡ ρομφαία Μωάμεθ τοῦ Κατακτητοῦ, θριαμβευτικῶς εἰσελθόντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διέκοψε καὶ τὸν ἀπὸ αἰῶνων ἀνταγωνισμόν | τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐκατέρας περιορισάσης τὴν ἐνέργειάν τῆς ἐν τῷ ἰδίῳ κύκλῳ. Ἡ Εὐρώπη τότε, ἀπειλούμενη νὰ κατακλυσθῆ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐλησμόνησε τὸν ἀνατολικὸν κόσμον καὶ ἐμάχητο ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, συγχρόνως δ' ἤρξατο ἐν αὐτῇ ἡ καλλιέργεια τῶν τεχνῶν καὶ γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν, τὰ μέγιστα συντελεσάντων εἰς τοῦτο καὶ τῶν εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τὴν κατὰκτησιν, καταφυγόντων Ἑλλήνων σοφῶν· ἐκ δὲ τῶν προσπαθειῶν τούτων ἀνεφάνη ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς Ἀγαγεννήσεως τῶν Φώτων. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ Εὐρώπη ἐνεδυναμοῦτο, ἐπλούτει καὶ πληθynomένη ὡς μυρμηκτὰ ἀνεκάλυπτε καὶ ἀπόκιζε νέας ἡπείρους, ἡ δυστυχὴς Ἀνατολὴ ἐβυθίζετο εἰς χάος ἀμαθείας καὶ βαρβαρότητος, ὃ δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἡραιοῦτο ἐκ τῆς ἐξισλαμίσσεως καὶ τῆς κακοδαιμονίας καὶ ἤθελε τέλεον ἐξοντωθῆ, ἐὰν μετὰ τὴν ἀπώλειαν πασῶν τῶν ἄλλων προγονικῶν ἀρετῶν δὲν ἔμενε μόνη ἐλπίς καὶ ἄγκυρα σωτηρίας ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν. Ἡ Ἐκκλησία ἔσωσε θρησκείαν καὶ γλῶσσαν καὶ δι' αὐτῶν τὰ λείψανα τοῦ ἔθνους.

Ἡ ὑπὸ τὰ εἰχῆ τῆς Βιέννης ἀποτυχία τῶν ὄπλων Σουλεϊμᾶν τοῦ Νομοθέτου, τοῦ μεγίστου καὶ ἐνδοξοτάτου τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, ἔφερε κάπως μεταβολὴν τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ μὲν Τουρκία ἐγένετο ἐπιφυλακτικωτέρα εἰς τὰς κατακτητικὰς ἐπιθέσεις τῆς, ἡ δ' Εὐρώπη ἀνέλαβε θάρρος, κατιδοῦσα ὅτι ἠδύνατο | νὰ νικήσῃ τὴν μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀήττητον Τουρκίαν. Ἡ δ' ἐμφάνισις εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα τῆς Ρωσίας, κυρίως ἀπὸ Πέτρου τοῦ Μεγάλου, ἀνέκοψε τὴν ἐξισλάμισιν τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλ' ἔκτοτε ἤρξατο ἄλλος κίνδυνος διὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἡ Δυτικὴ, βοηθὸν ἔχουσα τὴν ὁσημέρᾳ αὐξοῦσαν ἐπιρροὴν ἐν Τουρκίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἤρξατο μετὰ μεγάλης δραστηριότητος ἐπιδιώκουσα τὸν προσηλυτισμὸν καὶ ἐπέτυχε μὲν ἐν σμικρῷ παρ' Ἑλλήσιν, ἀπέσπασεν ὅμως μεγάλας ομάδας Ἀλβανῶν καὶ Σλαύων, ὑπηκόων Ὀθωμανῶν, καὶ ἐθαυματούργησεν ἐν Συρίᾳ, ὅπου οὐδὲν ἐθνικὸν φρόνημα ὑπῆρχε. Μετὰ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἦλθεν ἡ τῶν Διαμαρτυρουμένων, ἐπιδιώκουσα καὶ αὐτὴ τὸν προσηλυτισμὸν παρὰ τοῖς ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανοῖς.

Ἀμφότεραι ἔσπειραν τὴν διαίρεσιν καὶ τὸ μῖσος μεταξὺ συμπολιτῶν. Σπανιώτατον πρᾶγμα εἶναι ἡ φοιτήσις νέου δυτικοῦ εἰς σχολεῖον ἑλληνικόν, ἔστω καὶ ἐὰν εἶναι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γέννησιν καὶ τὴν γλῶσσαν Ἑλλην. Πολλὰ ἔχομεν παραδείγματα νέων φοιτησάντων ἐπὶ ὀλίγας μόνον ἡμέρας, ἀποσυρθέντων δ' ἔπειτα, διότι αἱ οἰκογένειαι τῶν ἡπειλήθησαν διὰ τοῦ φοβήτρον τῆς αἰωνίου κολάσεως. Ἀπὸ ἐνός καὶ ἡμίσεος αἰῶνος περίπου διιδόντες οἱ δυτικοὶ μισιονάριοι τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχον οἱ προσηλυτιστικοὶ σκοποὶ τῶν ἀντενήργησαν εἰς τὴν ἴδρυσιν ἐν | Σμύρνῃ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, σώζεται δὲ παράδοσις παρ' οἰκογενείας τῶν τὰ πρῶτα ἐνταῦθα

φερουσῶν ὅτι ὁ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀνιδρύσεως σχῶν Παντολέων ὁ Σεβαστόπουλος ἐγένετο θῆμα δηλητηριάσεως τῶν ἐχθρῶν τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐπὶ τρομοκρατίας ἐν Γαλλίᾳ, ὁπότε τὸν Χριστιανισμὸν ἀντικατέστησεν ἡ θεὰ *Raison*, πολιτικῆς συνέσεως ἔργον ἐκρίθη νὰ προστατευθῶσι πάσης δυνάμει οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δυτικοὶ μισσιονάριοι. Ὁ φήμι φιλέλληνος χαίρων Γαμβέττας, ὁ κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τῶν μοναχικῶν ταγμάτων, ὁ ἐπιζητήσας τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἐξορίαν αὐτῶν, ἐκήρυττεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ὅτι ἡ δόξα καὶ ἡ ἐπιρροή τῆς Γαλλίας ἐπέβαλλεν αὐτῇ τὴν ὑποστήριξιν καὶ προστασίαν τῶν ἰδίων μοναχῶν ἐν ἅπασιν τοῖς σημείοις τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος βρίθει ἄρθρων γεγραμμένων ὑπ' ἀνδρῶν χαϊρόντων εὐρωπαϊκὴν φήμην, ἀπροκαλύπτως δὲ καὶ μετὰ θράσους θερμῶς συνιστῶντων τὴν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπικράτησιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας τῶν γραφόντων, κατὰ τὸ ἴδιον ἐκάστου συμφέρον, εἰς εἶναι Γάλλος ἢ Ἄγγλος ἢ Γερμανός. Ἐν τῇ «*Revue des Deux Mondes*», τῷ ἐγκριτωτάτῳ καὶ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἀναγνωσκόμενῳ γαλλικῷ περιοδικῷ, ἀπαντῶσι συχνότατα τοιαῦτα ἄρθρα. Περιεργότατον εἶναι τὸ τοῦ *Imbert de Lacour*, τελευταίως δημοσιευθὲν ἐν ἐφημερίδι. Ἐν αὐτῷ μεταξὺ | τῶν ἄλλων καὶ διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἡ Σμύρνη εἶναι ὑπὸ τὴν κυριότητα τῶν Τούρκων ὑπολογίζεται ὡς πόλις μωαμεθανικὴ καὶ δυσανασχετεῖ ὁ γράψας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιρροή εἶναι μείζων τῆς γαλλικῆς καὶ τὴν παραγκωνίζει, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐπεκράτησε καὶ ἐπικρατεῖ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι λόγῳ πληθυσμοῦ ἑλληνικοῦ ὑπερτερεῖ πᾶσαν ἄλλην, ἀριθμοῦσα σχεδὸν διπλάσιον τῆς πρωτεύουσος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Ἄλλὰ διὰ τὸν γράψαντα, ἐπειδὴ καὶ οἱ πλείστοι αὐτῶν εἶναι ὑπήκοοι Ὀθωμανοί, εἶναι δίκαιον, διότι συμφέρεται τῇ γαλλικῇ πολιτικῇ νὰ ἐγκαταλείψωσι θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, δι' ἧν ἀπόλλυται καὶ ὁ ἐθνισμός, διὰ νὰ εἶναι ἀφοσιωμένοι ψυχῇ τε καὶ σώματι τῇ Γαλλίᾳ.

II

Ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ιδρύθησαν ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τῶν ξένων, ἐκτὸς διαφόρων σχολείων διὰ τοὺς ἄρρενας, καὶ δύο μεγάλα παρθεναγωγεῖα μετ' οἰκοτροφείων, τὸ τῶν «*Soeurs de Charité*» καὶ τὸ τῶν «*Diaconesses Prussiennes*», ἀπὸ δεκαετίας δὲ καὶ τρίτον, τὸ τῶν «*Dames de Sion*», εἰς τὰ ὅποια συνέρρουσαν ἀθρόα τὰ τῶν εὐπόρων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν κοράσια. Καίτοι δὲ δι' ἡμῶν ἐπλούτισαν καὶ ἐκρατύνθησαν, ἐν ἅπασιν, οὐχ ἦττον, μυκτηρίζεται ὁ ἐθνισμός καὶ ἡ θρησκεία μας. Ἐν τοῖς δυτικοῖς ἐπιδιώκεται κυνικῶς ὁ προσηλυτισμός, μᾶλλον δὲ συγκεκαλυμμένως, ἀλλὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου, ἐν τῷ τῶν «*Diaconesses Prussiennes*», ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Ἐν μόνῳ τῷ τελευταίῳ τούτῳ διδάσκειται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι, αἱ δ' ἀποφοιτῶσαι Ἑλληνίδες ἐξέρχονται ἀμαθέσταται περὶ τὴν γλῶσ-

σαν, την ιστορίαν, την γεωγραφίαν και πᾶν ἄλλο τῶν δυναμένων νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐταῖς τὴν πρὸς τὰ πάτρια ἀγάπην.

Αἱ κατὰ τοῦ ἀπόρου λαοῦ, τοῦ μᾶλλον εὐαλότου, παγίδες ὑπῆρξαν ἔτι μείζονες, διότι εἰς διάφορα τῆς πόλεως μέρη ἀνίδρυσαν σχολεῖα δημοτικά, ἐν οἷς Ἑλληνας ἀργυρώνητοι, καὶ τὸ χεῖριστον ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐλθόντες, διδάσκουσιν ὅτι ἡ σωτηρία ἐγκεῖται ἐν τῇ ἀπολακτικῇ τῆς πατρίου θρησκείας. Ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν καταστροφῆς τῆς Χίου, τῆς Κρήνης καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἐρυθραϊκῆς χερσονήσου συνέρρουσαν ἐνταῦθα χιλιάδες πολλὰ δυστυχῶν καὶ πολλὰ ὄρφανὰ πενέστατα. Οἱ ξένοι ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ περιθάψωσι τινὰ αὐτῶν, ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ φοβερᾷ παραζάλῃ οὐδεὶς ὑπάπτεισε τοὺς δολίους σκοπούς των, κρυπτομένους ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας. Ἄλλ' εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἤρξαντο διδάσκοντες αὐτὰ τὴν ἀρησιθρησκείαν, καίτοι δὲ τὸ μέγεθος τοῦ τότε κακοῦ ἐπέβαλλε τοῖς Σμυρναίοις μεγάλας | θυσίας, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐδίστασαν ν' ἀποσπάσωσι τὰ ὄρφανὰ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν προσηλυτιστῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄνευ μεγάλων δυσχερειῶν, διότι οὗτοι εἶχον κραταιοὺς προστάτας.

Πρὸ δύο ἐτῶν δολόκληρος οἰκογένεια ἐξώμοσε, διότι ἡ μήτηρ, σπουδάσασα ἐν τῷ τῶν Διακονησῶν παρθεναγωγείῳ δὲν ἠρέσκετο πλέον μήτε Ἑλληνίς νὰ λέγῃται μήτε Ὀρθόδοξος νὰ εἶναι, ἤνοιξε δὲ ἐργαστήριον προσηλυτισμοῦ ἐν τῇ παρὰ τὴν Σμύρνην κωμοπόλει τοῦ Βουρνόβα. Ὁ λαὸς παροξυνθεὶς προέβη εἰς βιαιάς κατὰ τῆς οἰκογενείας ταύτης πράξεις, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα μείνωσιν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας.

Οἱ Ἴταλοι προέτειναν διὰ τοῦ ἐνταῦθα Γενικοῦ Προξένου, λίαν ζηλωτοῦ, νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τοὺς διδασκάλους τῆς Ἱταλικῆς γλώσσης, ἐὰν ἡμεῖς παρεδεχόμεθα νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὸν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις τὸ Ἱταλικὸν μάθημα, ἤτις πρότασις ἀπερρίφθη, διότι ἦτο φανερόν ὅτι ἐν τῇ προτάσει ὑπεκρύπτετο ὁ δόλος. Καίτοι δὲ ὁ δυτικὸς πληθυσμὸς εἶναι μικρὸς, οἱ δὲ Ἴταλοι ὑπήκοοι, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἄλλων ἐλκόντων τὴν καταγωγὴν ἐκ Χίου, εἶναι ἀλείεις Νεαπολίται, ἀνίδρυσαν δαπάναις τῆς Κυβερνήσεως δημοτικὸν σχολεῖον διὰ τοὺς ἄρρενας καὶ παρθεναγωγεῖον μετ' οἰκοτροφείου, καὶ ταῦτα, ἐνῷ ὑπάρχουσιν ἤδη ἄλλα πολλὰ· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν | διευθύνονται ὑπὸ Γάλλων καλογηρῶν καὶ Γαλλίδων καλογηραῖων, οἱ δὲ Ἴταλοι θέλοντες νὰ ἔχωσιν ἴδια, διὰ νὰ ἐξασκήσωσιν ἰδίαν ἐπιρροήν, ἐξοδεύουσιν ἀφειδῶς.

Ἐν Βουτζᾶ, χωρίον εἰς τετάρτου τῆς ὄρας ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Σμύρνης σιδηροδρομικῶς, ἀνίδρυσαν σεμινάριον μέγα· ἐνῷ δὲ κάτοικοι δυτικοὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἐκεῖ ἐκτὸς ὀλίγων παραθεριζόντων, Γαλλίδες καλογηραῖαι ἀνίδρυσαν παρθεναγωγεῖον.

Ἐν Μαγνησίᾳ, εὐδαιμόνι καὶ μεγάλῃ πόλει πλησίον τῆς Σμύρνης ἄνευ οὐδενὸς δυτικοῦ ἢ διαμαρτυρουμένου κατοίκου ἐκτὸς διαβατικῶν τινος, ἀνίδρυσαν καὶ Δυτικοὶ καὶ Διαμαρτυρούμενοι σχολεῖα, διὰ νὰ φωτίσωσι τοὺς Ἑλληνόπαιδας.

Ἐν Μερσίνα τῆς Κιλικίας, νέα πόλει, εὐρὺ ἐχούση ὅμως τὸ μέλλον, μόλις

υπάρχουσιν ἑπτὰ ἢ ὀκτὰ οἰκογένεια δυτικά, καὶ ὁμως θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι μετέβησαν ἔνεκεν τῶν ἰδίων σκοπῶν καλόγηροι καὶ καλογραῖται δυτικῶν ταγμάτων.

Ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ἄνευ ἄλλων Χριστιανῶν εἰμὴ Ὁρθοδόξων, ἐγκατέστησαν δυτικοὶ καὶ διαμαρτυρούμενοι προσηλυτισταὶ καὶ θὰ ἐπετύγχανον εὐχερέστερον ἢ εἰς ἄλλα μέρη, ἐὰν δὲν ἀντεπεξήρχετο δι' ἀκαταβλήτου ἐνεργείας ὁ Ἅγιος Καισαρείας¹, πεφωτισμένος ποιμενάρχης, καὶ δὲν ἐφρόντιζε ν' ἀνιδρυθῶσιν ἢ Ροδοκανάκειος Ἱερατικὴ Σχολὴ καὶ γυμνάσιον καὶ παρθεναγωγεῖον. Τὰ αὐτὰ συμβαίνουσι | εἰς πλείστα ἄλλα μέρη τῆς Τουρκίας, ἢ δὲ Κυβέρνησις, εἴτ' ἐκ συμπαθείας πρὸς τινὰ τῶν κραταιῶν προστατῶν τοῦ προσηλυτισμοῦ εἴτε διότι οὗτοι διενεργοῦσι πίεσιν μεγάλην εἴτε διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτι οἱ προσηλυτιζόμενοι ψυχῇ τε καὶ σώματι ἀνήκουσιν εἰς τοὺς προστάτας τῶν προσηλυτιστῶν καὶ δύνανται ἡμέραν τινὰ νὰ τῆ παράσχῃσι θύελλαν πολιτικὴν, ἀφήνει τὸ στάδιον ἐλεύθερον νὰ καταδολιεύωνται ἐν τῷ Ὁθωμανικῷ Κράτει ξένοι Χριστιανοὶ τοὺς Ὁρθοδόξους ὑπηκόους τῆς. Ἰσως σκέπτεται (καίτοι ἢ σκέψις δὲν εἶναι ὀρθή) ὅτι τῆ συμφέρει νὰ διαιρῶνται οἱ ὑπήκοοι τῆς Ἑλληνες· ἀλλὰ διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν τὸ πρᾶγμα διαφέρει πολὺ, διότι πᾶς ἐξωμότης ὄχι μόνον παύει ὦν Ἑλληνας, ἀλλὰ εἶναι καὶ πολέμιος τῷ ἔθνει του, πρόσφατα δὲ παραδείγματα ἔχομεν ἐν Ρουμανίᾳ καὶ Βουλγαρίᾳ.

Τὰ προεκτεθέντα ἦγαγον εἰς σκέψεις σπουδαίας τοὺς παρ' ἡμῖν μεριμνῶντας περὶ τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος, ἀτρομήτως δ' ἀντεπεξήλθον κατὰ τῶν ξένων, εἴτε διὰ τοῦ τύπου εἴτε δημοσίᾳ ἀγορευόντες. Ἐβελτιώθησαν δὲ ἀπὸ δεκαετίας μεγάλως καὶ ἐξετάθησαν τὰ τῶν ἡμετέρων σχολείων, ἀρρένων τε καὶ θηλέων. Εὐτυχῶς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν εἶναι τόσοσ ἐυάλωτος εἰς τὰς παγίδας τῶν λύκων, διότι ἐκτός εὐαρίθμων βλακῶν ἢ ἀργυρωνήτων ἐξωμοτῶν μένει πιστὸς εἰς τὰ πάτρια καὶ περιφρονεῖ τοὺς καταρραδιουργοῦντας τὴν θρησκείαν | καὶ τὸν ἐθνισμόν του. Ἄλλ' ἐὰν τὸ παρὸν δὲν εἶναι ἐπιφθόνον, τὸ μέλλον μᾶς καταπτοεῖ.

Ἡ Σμύρνη, ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ἐμπορικῆς σημασίας καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς της, ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ μεριμνήσῃ οὐχὶ μόνον περὶ ἑαυτῆς ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κοινοτήτων ἐν μεγάλῃ κύκλῳ ἀποστάσει. Οὐχὶ μόνον σπουδάζουσιν ἐνταῦθα πλείστοι νησιῶται καὶ Ἀνατολίται, ἀλλὰ εἰμῆθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ βοηθῶμεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν σχολείων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Διὰ τὴν

1. Πρόκειται γὰρ τὸν λόγιον Μητροπολίτη Καισαρείας Ἰωάννη Ἀναστασιάδην (1833-1902), ὁ ὁποῖος συνεχιζεὶ ἐπὶ τὸν τομέα τῆς καταπολέμησις τῶν προσηλυτισμῶν τὴν τακτικὴν τῶν προκατόχων του Μητροπολιτῶν Καισαρείας Παΐσιου καὶ Ἐδισταθίου. Μετὰ ἀπὸ λαμπρῆς θεολογικῆς σπουδῆς ἔγινε Μητροπολίτης Καισαρείας τὸ 1878. Ἐργάσθηκε γὰρ τὴν ἀνύρρωσιν τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀντιμετώπιση ὀργανωτικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς Μητροπόλεως του· βλ. *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 7, σ. 49.

Σμύρνην δὲν εἶναι ζημία, ἐὰν μόνον δι' ἑαυτὴν ἡμερίμνα, ὅτι δὲν παρουσιάζονται οἱ ὁμογενεῖς οἱ προσφέροντες τὰ ἑκατομμύρια, ὡς γίνεται διὰ τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι ἡ φιλότιμος συνδρομὴ τῶν κατοίκων θὰ ἐπήρκει εἰς τὰς τοῦ τόπου ἀνάγκας, ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ περιορῶσαι εἶναι μετριώταται αἱ δὲ θυσίαι ἐξ ἀνάγκης περιορίζονται ἐντὸς ὀρίων τινῶν. Αἱ τοῦ ἑσωτερικοῦ κοινότητες εἶναι τουρκόγλωσσοι καὶ πτωχαί, καίτοι δὲ πανταχοῦ ἀκατάσχετος ἐκδηλοῦται ἡ ἐπιθυμία νὰ διδαχθῶσι καὶ νὰ ὁμιλήσωσι τὰ τέκνα τῶν τὴν γλῶσσαν ἦν ἀκούουσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, δὲν ἔχουσιν ὅμως τὰ μέσα. Ἡ Σμύρνη πράττει τὸ κατὰ δύναμιν, ἴσως καὶ τι πλεόν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ πληρώσῃ τὴν ἀνάγκην. Ἐὰν τὸ ἑκατοστὸν τῶν ἀπανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν προσερχθέντων χρημάτων προσφωδῶς ἐχρησιμοποιεῖτο | ὑπὲρ τῆς τουρκοφώνου Ἀνατολῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ ἐκέρδαινε περισσότερον παρὰ ἐὰν ἑκατὸν ἄλλαι ἀκαδημαῖαι ἐκόσμουσαν τὰς Ἀθήνας². Δυστυχῶς ὑπ' οὐδενὸς ἐλήφθη τοῦτο ὑπ' ὄψιν, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε.

.....

III

Συνεπεία τῶν προεκτεθέντων, κυρίως ἔνεκα τοῦ μετὰ κυνισμοῦ ἐπιδιωχθέντος ὑπὸ τῶν ξένων προσηλυτισμοῦ ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν σεισμῶν καταστροφῆς πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν, ἐβοήθησαν οἱ Σμυρναῖοι εἰς τὴν ἀνέγερσιν σχολείων εἰς πολλὰς τῶν καταστραφειῶν καμποπόλεων, ἡ δὲ οἰκογένεια Κιουπετζόγλου, ἡ ἀνεξάντλητος εἰς ἀγαθοεργίας, ἐπέστεψε ταύτας διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Κεντρικοῦ λεγομένου Παρθηναγωγείου καὶ τῶν παραρτημάτων του³, ἐν οἷς ἅπασι διδάσκονται ὑπὲρ τὰ χίλια πεντακόσια κοράσια. Εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ ἑσωτερικοῦ οἱ Σμυρναῖοι, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ συντήρησις τῶν σχολείων, ἐπλήρωσαν τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων.

Ἄλλ' ὑπελείπετο ἡ πλήρωσις ἄλλης ἀνάγκης. Τὸ Κεντρικὸν Παρθηναγωγεῖόν μας, καίτοι ἄριστα λειτουργοῦν καὶ ἔχον πρόγραμμα οἶον τὸ τοῦ Ἀρσακείου, δὲν ἦτο κατάλληλον διὰ τὰς εὐπορούσας οἰκογενείας, τὰς ἐφιεμένους νὰ σπουδᾶσιν τὰ τέκνα τῶν καὶ ξένας γλώσσας καὶ μουσικὴν | καὶ νὰ λάβωσιν ἀνατροφὴν μᾶλλον ἐπιμελημένην. Ἐνεκεν τῆς ἐλλείψεως ταύτης κατέφευγον πρὸ μὲν τῆς συστάσεως τοῦ παρθηναγωγείου τῶν Πρωσσιδίων Διακονιστῶν εἰς τὰ τῶν Δυτικῶν, ἀκολουθῶς δὲ συνέρρουσαν ἀθρόαι εἰς τὸ πρῶτον. Τὸ αἰσχρὸς τοῦτο, Ἑλληνίδων μὴ ἀνατρεφομένων ἑλληνικῶς, ἔπρε-

2. Ἀναφέρεται στὴν ὀλοκλήρωσις τῆς οἰκοδόμησις τοῦ κτιρίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1885).

3. Οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Σοφία Κιουπετζόγλου, ἐκτὸς ἀπὸ τῆς εὐεργεσίας τοὺς πρὸς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν (Σολομωνίδης, *Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη*, σσ. 108-9, 141, 278), χρηματοδότησαν καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Κεντρικοῦ Παρθηναγωγείου (δ.π., σ. 246, καὶ *Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης...*, Σμύρνη 1888, σ. 282). Ἡ κατάθεσις τοῦ θεμελίου λίθου ἔγινε στὶς 18 Ἰαν. 1887 (ἔφημ. *Νέα Σμύρνη*, 16 Ἰαν. 1887 (ἀρ. 3383), σ. 1, στ. 2).

πε να εκλείψη ἀντί πάσης θυσίας. Τότε συνέστη ἐν Σμύρνη ἡ Φιλεκπαιδευτική Ἑταιρία, σκοπὸν μὲν ἄμεσον ἔχουσα τὴν ἀνίδρυσιν παρθεναγωγείου μετ' οἰκοτροφείου, ὅποιον τὸ Ἀρσάκειον ἐν Ἀθήναις καὶ τὸ Ζάππειον ἐν Κωνσταντινουπόλει, βραδύτερον δὲ καὶ καθ' ὅσον τὰ οἰκονομικά της μέσα ἤθελον τὸ ἐπιτρέψει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῶν ἐνεργειῶν της ἐν τε Σμύρνη καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῶν ἀπόρων τάξεων πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ ἐλληνικοῦ φρονήματος. Ὅλιγοὶ Σμυρναῖοι, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐκκλήσεως πρὸς τὸ δημόσιον, διότι τοῦτο ἐκρίθη ἀσύμφορον διὰ πολλοὺς λόγους, κατέβαλον χιλιάδας λιρῶν καὶ συνέστησαν τὸ πρῶν μὲν γνωστὸν ὑπὸ τ' ὄνομα «Ἑλληνικὸν Παρθεναγωγεῖον μετ' Οἰκοτροφείου» νῦν δὲ «Ὁμηρεῖον», ὅπερ ἐφέτος εἰσήλθεν εἰς τὸ ἔβδομον ἔτος τοῦ βίου του. Ἔχει πρόγραμμα πλήρους Γυμνασίου μετὰ διδασκαλείου καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἑλληγικῆς Κυβερνήσεως ὡς ἰσοβάθμιον τῶ ἐν Ἀθήναις Ἀρσακείῳ. Ἡ προαγωγή του ὑπῆρξεν ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν μεγάλη, ἀπέσπασε σχεδὸν πάσας τὰς Ἑλληνίδας ἀπὸ τοῦ | παρθεναγωγείου τῶν Πρωσιδῶν Διακονισσῶν καὶ ἤγαγε τοῦτο εἰς τελείαν παρακμὴν. Ἐνεκεν τούτου καὶ διότι δὲν ἀνερευνήθησαν οἱ προκαλέσαντες τὴν παρακμὴν λόγοι ἔπασεν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τῆς ἐν Γερμανίᾳ Ἑταιρίας, τῆς ἰδρυσάσης αὐτῆ, ἡ ἐπὶ τριακονταετρίαν Διευθύντρια του, γυνὴ σπανίας ἰκανότητος. Τὸ «Ὁμηρεῖον» κέκτηται ἡδὴ μέγα οἰκοδόμημα ἐν μέσῳ κήπου εὐρυχώρου καὶ ἐπιβαλλούσης ἀρχιτεκτονικῆς καλλονῆς, ἐν τόπῳ ὅπου οὐδεὶς προηγουμένως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ τοιοῦτον· ἐφηρμόσθη δ' ἐν αὐτῷ αὐστηρῶς καὶ πᾶν μέτρον ἀπαιτούμενον ὑπὸ τῆς ὑγιεινῆς. Ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις τοῦ Ὁμηρείου ὑπῆρξεν ἔτι μείζων, διότι ἐκτιμηθέντων δεόντως τῶν μόχθων καὶ τῶν θυσιῶν τῆς ἰδρυσάσης αὐτῆ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας τὸ κατὰστημα ἠγαπήθη καὶ ἠνυόθη παρὰ πάντων. Αἱ μαθητρίαι εἶναι ὑπερήφανοι, διότι ἐκπαιδευθεῖσαι ἐν αὐτῷ εἶναι ἐπίσης καλῶς κατηρτισμένοι εἰς τὰς ξένας γλώσσας καὶ τὴν μουσικὴν, ὡς αἱ ἐν τοῖς ξένοις, ὅτι δ' ὑπερτεροῦσιν αὐτῶν, διότι ὡς Ἑλληνίδες ἔμαθον καλῶς τὴν γλῶσσάν των... Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ διελθοῦσα ἐξαιτία ἐπέδρασε διὰ τοῦ Ὁμηρείου ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς καλῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐνταῦθα, ἀδιστάκτως δὲ πιστεύομεν ὅτι τὸ μέλλον ἔσται βέλτιον εἰς προπαρασκευὴν μῦτερων ἀληθῶν Ἑλληνῶν. |

Εἰς τῶν σκοπῶν τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας ἐπετεύχθη, ὡς εἶπομεν, διότι ἀπέσπασεν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν ξένων τὰς κόρας τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν, ἀλλὰ μένουσι καὶ ἄλλοι:

Α'. Νὰ συστήσῃ δημοτικὰ σχολεῖα εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως, ἐν οἷς νὰ διδάσκωνται δωρεὰν τὰ τέκνα τῶν ἀπόρων οἰκογενειῶν, διδομένων ἀκόμη δωρεὰν καὶ τῶν διδασκτικῶν βιβλίων, ἀπαρallάκτως ὅπως πράττωσι καὶ οἱ Διαμαρτυρούμενοι. Τὰ δὲ σχολεῖα ταῦτα νὰ ἰδρυθῶσι πλησίον, πλησιέστατα εἰς τὰ τῶν ξένων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς, ὡς προείπομεν, διευθύνουσιν Ἕλληγνες. Οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ τὰ κλείσωμεν καὶ νὰ θέσωμεν φραγμὸν εἰς τοὺς προσηλυτιστικoὺς σκοποὺς τῶν ξένων.

Β'. Ἡ πρόσληψις ὑποτρόφων μαθητριῶν ἀπὸ διαφόρων κοινοτήτων τοῦ

έσωτερικού ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ ἐκπαιδευθῶσι μὲν δωρεάν, ἀλλὰ νὰ διδάξωσιν ἐν ταῖς οἰκείαις πατρίσιν ἐπὶ ὀρισμένον ἀριθμὸν ἐτῶν. Αἱ κατὰ καιροῦς μεταβάσαι διδάσκαλοι εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καίτοι πολλοὶ αὐτῶν οὐχὶ καλῶς κατηρτισμένοι, οὐχ ἦττον ἐπέτυχον νὰ ὀμιλήσωσιν αἱ τουρκόφωνοι μαθητρίαὶ τῶν ἑλληνιστῶν. Δυστυχῶς πλὴν μακρὰ πείρα μᾶς ἐδίδαξεν ὅτι αἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἀποποιοῦνται νὰ μεταβῶσι καὶ διδάξωσιν εἰς τὰς πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ· καὶ αἱ Συρναῖται εἶναι σχεδὸν ἐπίσης δύσκολοι, μόλις καὶ μετὰ βίας [ἀπο] ἀποφασίζουσαι νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς παραλίους τῆς Τουρκίας πόλεις. Ἄλλ' ἢ Ἐνατολή ἔχει ἀνάγκη γυναικῶν διδασκάλων, πολὺ μάλιστα μείζονα ἢ ἀνδρῶν, διότι οἱ Ἐνατολίται ἢ μεταβαίνοντες εἰς τὰς παραλίους πόλεις ἢ ἔνεκον τῶν ἐμπορικῶν σχέσεών των μετὰ τῶν ὀμιλούντων τὴν Ἑλληνικὴν τὴν ἐκμανθάνουσι εὐκολώτερον. Διὰ τῆς μητρὸς μόνης εὐχερέστερον ἐξοικειοῦνται οἱ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ ὀμιλῶσιν ἑλληνιστί. Εἶναι φυσικώτατον ὅτι τουρκόφωνος κόρη δυνηθεῖσα νὰ ὀμιλῇ ἑλληνιστί θὰ φιλοτιμηθῇ γενομένη μήτηρ νὰ μὴ χάσῃ τὰ τέκνα της, ὅ,τι αὐτὴ μετὰ κόπου ἔμαθε. Τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀμίλησαν ἀπὸ αἰῶνων καὶ θὰ ἐξακολουθῶσι νὰ τὴν ὀμιλοῦν, τὸ δ' ἑλληνιστί ὀμιλεῖν θὰ εἶναι τίτλος εὐγενείας καὶ καλῆς ἀνατροφῆς, ὅπως ἐν Σμύρῃ σπουδάζομεν τὴν Γαλλικὴν, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἢ ἀπόκτησις τοῦ τίτλου θέλει κεντήσῃ πολλῶν τὴν φιλοτιμίαν καὶ οὕτω γενικευθῆσεται ἡ γλῶσσά μας παρὰ λαοῖς ὀμοθρήσκους, οἵτινες ἀπὸ μονογλώσσων θὰ γίνωσι δίγλωσσοι.

Τὰς δυνάμεις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν δύο τελευταίων σκοπῶν δὲν τὰς ἔχει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρία ἢ, τοῦλάχιστον, δὲν θὰ τὰς ἔχη ἐπὶ μακρὰ ἀκόμη ἔτη. Ἐὰν εἶναι ἀνάγκη ἐθνικὴ νὰ ἀνακόψωμεν καὶ ἐν Σμύρῃ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὸν φανατισμὸν τῶν προσηλυτιστῶν, τοῦ ὁποῦ | ἐπωφελοῦμεν αἱ ξένοι κυβερνήσεις διὰ πολιτικούς σκοποὺς ἀδρῶς βοηθοῦσι τοὺς προσηλυτιστάς, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη νὰ προπαρασκευάσωμεν καλὰς διδασκάλους, ἵνα διδάξωσιν ἐν ταῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινότησιν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις πρέπει νὰ ἐπιληθῇ τοῦ πράγματος σπουδαίως. Ἡ Σμύρνη εἶναι προσφορῶτάτη ἀφετηρία πρὸς τοιοῦτους σκοποὺς, ἡ δὲ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρία ἐν τῶν καταλληλοτάτων ὀργάνων, ἵνα ἐργασθῇ ἀθορύβως καὶ σκοπίμως.

Οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν Φιλεκπαιδευτικὴν Ἐταιρίαν κολακεύονται πιστεύοντες ὅτι χαίρουσι τὴν ἀμέριστον ὑπόληψιν καὶ ἐμπιστοσύνην τῶν Συρναίων. Οἱ ἑταῖροι δὲν ἐπεζήτησαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐνδειξὴν εὐγνωμοσύνης τῆς πόλεως διὰ τὰς ὑπὲρ τὴν δυνάμιν των χρηματικὰς θυσίας, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη πλῆρες τὰ ὅζηλος των καὶ ἡ ἀδιάκοπος θυσία χρόνου ἀφαιρουμένου ἀπὸ τὰς ἰδίας ἐργασίας των χάριν τῆς ἀδιακόπου ἐπιβλέψεως, ἀληθῆ δὲ τίτλον ὑπερφηφείας νομίζουσιν ὅτι κυβερνήσαντες τὸ Ὀμηρεῖον ἐπὶ ἐξαιετίαν, μετὰ λελογισμένης φειδοῦς ἔκαμαν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ὑπερόγκους δαπάνας, χωρὶς μῆτε εἰσοδήματα νὰ ἔχη μῆτε ἐπιχορηγήσεις, ὡς συμβαίνει ἀλλαχοῦ εἰς ἄλλα ὅμοια καθιδρύματα.

Τὸ γε νῦν ἔχον, φρονοῦσιν ὅτι πολλὰ δύνανται νὰ πράξωσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγίου ἐθνικοῦ σκοποῦ ὑπὲρ οὗ ἀφιέρωσαν καὶ διάνοιαν καὶ καρδίαν, ἐὰν ἡ

Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελεν ἀποφασίσει νὰ ἔλθῃ | αὐτοῖς ἀρωγὸς πρὸς ἐκπαιδεύειν εἰκοσάδος οἰκοτρόφων κορῶν, τῶν πλείστων ληφθησομένων διὰ συναγωνισμοῦ ἐκ τῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινοτήτων σὺν τῇ ὑποχρεώσει νὰ διδάξωσι ἐν ταῖς οἰκείαις πατρίσιν ἐπὶ ὠρισμένον ἀριθμὸν ἐτῶν καὶ ν' ἀνιδρύσῃ ἐν Σμύρνῃ τέσσαρα ἢ πέντε δημοτικὰ σχολεῖα ὑπὲρ τῶν ἀπορωτέων τάξεων ἢ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τινὰ τῶν ὑπαρχόντων δι' ἐπιχορηγήσεων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος θ' ἀπητοῦντο πενήτηκοντα χιλιάδες φράγκων διὰ δὲ τὰ κατόπιν τεσσαράκοντα μόνον.

Ἐὰν κατ' ἀρχὴν αἱ σκέψεις μας κριθῶσι ὀρθαὶ καὶ αἱ προτάσεις παραδεκταί, μένει ἡ συζήτησις τῶν λεπτομερειῶν, δι' ἃς εὐσεβάτως θέλομεν ἀκούσει τὴν γνώμην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὑποβληθῆ εἰς τὸν ἔλεγχον ὃν ἤθελεν αὕτη κρίνει ἀναγκαῖον. Τὸν ἔλεγχον μάλιστα τοῦτον τὸν θέλομεν καὶ ἡμεῖς.

Οἱ Ὀθωμανοί, ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ νῦν Σουλτάνου, τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ προστασίᾳ ἀνίδρυσαν πανταχοῦ σχολεῖα μεγάλα ἄριστα συντηρούμενα. Θὰ βλέπωσι δ' εὐχαρίστως καὶ παρ' ἡμῖν ἐπεκτεινομένην τὴν παιδείαν, ἀλλὰ χρηματικὴν βοήθειαν μῆτε μᾶς ἔδωκαν ποτὲ μῆτε θὰ μᾶς δώσωσι ποτέ. Εἰσπράττουσι μὲν φόρους ὑπὲρ τῶν σχολείων καὶ ἀπὸ τοῦς Χριστιανοῦς, ἀλλ' οἱ φόροι ἀφιερῶνται ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἰδικὰ τῶν | σχολεῖα. Ἐν ἐνὶ λόγῳ οἱ Ὀθωμανοὶ σήμερον ἐδειξαν πολλὴν ἀγάπην εἰς τὴν παιδείαν.

Καὶ ὁμως θερμῶς συνιστῶμεν καὶ παρακαλοῦμεν, οἷαδῆποτε καὶ ἂν ἡ ἀπόφασις τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, νὰ τηρηθῆ ἄκρα ἐχεμυθία, διότι ὑπάρχουσι προδόται παρ' ἡμῖν, οἵτινες παρερμηνεύουσι πᾶσαν οἰανδῆποτε ἐνέργειαν τῶν Ἑλλήνων καὶ καθιστῶσιν αὐτοὺς ὑπόπτους εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἐὰν δὲ γνωσθῆ ἡ συνεννόησις ἡμῶν καὶ ἐνῶ περὶ ἀθωοτάτου πρόκειται σκοποῦ, δύναται καιρῶς νὰ μᾶς ζημιώσῃ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀμηρείου.

Ταῦτα ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποβάλωμεν τῇ νῦν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους ἰθνοῦση τὰ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας πράγματα Κυβερνήσει, αὐτῇ δ' ἀπόκειται νὰ ἐξετάσῃ, δι' ὃν ἤθελε κρίνει μέσων, τὰ ἐν τῷ παρόντι ὑπομνήματι ἐκτεθέντα καὶ ν' ἀποφασίσῃ τί δεῖ ποιῆσαι.

Ἐπὶ τούτοις, κύριε Πρόεδρε, διατελῶ μετὰ πλείστου σεβασμοῦ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος⁴

ταπεινότητος θεράπων
ὁ Πρόεδρος τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας
(ὕπογραφή) Π. Ὀμηρος

4. Χφ. Ἐξοχότητος.